

# **WIELKOPOLANIE NA WOJNIE Z BOLSZEWIKAMI 1919-1920**



**MUZEUM REGIONALNE IM. HIERONIMA ŁAWNICZAKA W KROTOSZYNIE  
KROTOSZYN 2020**



## WSTĘP

**W bieżącym roku przypada 100. rocznica bitwy warszawskiej.** Było to najważniejsze i przełomowe starcie wojny polsko-bolszewickiej. Dzięki zwycięstwu Polska zachowała świeżo zdobytą niepodległość i jednocześnie przekreśliła bolszewickie plany rozprzestrzenienia rewolucji komunistycznej na zrewoltowane po klęsce w I wojnie światowej Niemcy i tym samym na resztę Europy Zachodniej. Według brytyjskiego polityka **Edgara D'Aberna** była to 18. z przełomowych bitew w dziejach świata.

Warto pamiętać o tym, że zarówno w samej bitwie, jak i w całej wojnie, wielkie zasługi położyły **Wojska Wielkopolskie**, między innymi złożony z krotoszyńskich oddziałów **12. Pułk Strzelców Wielkopolskich** (późniejszy 70. Pułk Piechoty Wielkopolskiej) oraz stacjonujący od 1921 r. w Krotoszynie **56. Pułk Piechoty Wielkopolskiej** (wcześniej 2. Pułk Strzelców Wielkopolskich). Wielkopolscy żołnierze, którzy rozpoczęli swój szlak bojowy od walk powstańczych i wyzwolenia rodzimej dzielnicy w styczniu i lutym 1919 r., zostali wiosną 1919 r. przeformowani w Wojska Wielkopolskie, a następnie jesienią 1919 r. w Wojsko Polskie. Przez kolejne dwa lata Wielkopolanie wywalczyli wolność nie tylko dla swojego regionu, ale zagwarantowali ją, nie szczędząc krwi, całej Polsce.

Chcąc upamiętnić tak doniosłą rocznicę i podkreślić olbrzymią rolę Wielkopolan w tej wojnie i w samej bitwie, Muzeum Regionalne włączyło się w cykl działań rocznicowych. Od czerwca do września na krotoszyńskim rynku prezentowana jest wystawa plenerowa poświęcona przede wszystkim wysiłkowi zbrojnemu Wielkopolan, a od sierpnia do października nasza instytucja realizuje projekt pt. **„Wielkopolanie na wojnie z bolszewikami – cykl lekcji objazdowych w szkołach gminy Krotoszyn”** – dofinansowany ze środków **Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017-2022 w ramach Programu Dotacyjnego „Koalicje dla Niepodległej”**.

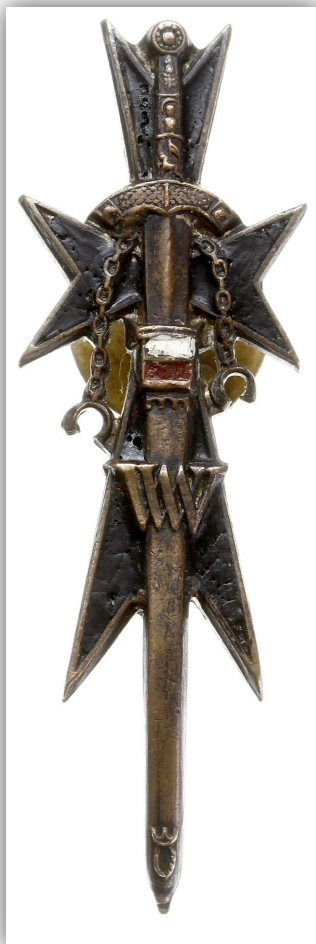
**Wspomniany projekt polega na przeprowadzeniu w szkołach gminy Krotoszyn zajęć lekcyjnych na temat udziału Wielkopolan w bitwie warszawskiej i szerzej, w wojnie polsko-bolszewickiej.** Łącznie, w porozumieniu z placówkami edukacyjnymi gminy Krotoszyn, planujemy przeprowadzić minimum 15 zajęć w szkołach różnych typów. Podsumowaniem projektu będą konkursy: plastyczny (w czterech kategoriach wiekowych) i historyczny (w dwóch kategoriach wiekowych) dla uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych.

Niniejsza broszura edukacyjna jest również efektem wzmiankowanego projektu. Adresujemy ją do uczestników wyżej wspomnianych zajęć, współpracujących z Muzeum szkół i bibliotek oraz organizacji pozarządowych zajmujących się ogólnie pojętymi dziejami regionu. W ramach projektu zaangażowane szkoły otrzymają również płyty z wykorzystywanymi na lekcjach prezentacjami, a broszura w wersji elektronicznej zostanie opublikowana również na stronie internetowej Muzeum.





# **ZARYS WOJNY POLSKO-BOLSZEWICKIEJ Z PODKREŚLENIEM UDZIAŁU WIELKOPOLAN**



**Odznaka Pamiątkowa Wojsk Wielkopolskich**

ustanowiona w 1920 r. i nadawana żołnierzom Wojsk Wielkopolskich – weteranom walk o niepodległość w latach  
1919-1920

*w zbiorach Muzeum Regionalnego*

## PRZYCZYNY WOJNY



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich, większość z odznakami Wlkp. Szkoły Podoficerskiej**  
*fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego – oficera 56. pp*  
*(ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

W 1917 r. w Rosji wybuchły dwie rewolucje: lutowa oraz październikowa. W wyniku tego drugiego przewrotu władzę w kraju zaczęli stopniowo przejmować bolszewicy, którzy w sposób bezwzględny przystąpili do likwidacji swoich ideowych przeciwników. Rozpoczęła się niezwykle brutalna wojna domowa, połączona z krwawym terrorem zaprowadzonym przez władze bolszewickie.

Rosyjscy komuniści, chcąc skupić swoje siły na opanowaniu sytuacji wewnątrz kraju, zawarli z Niemcami i Austro-Węgrami separatystyczny pokój. Stosowny traktat podpisany został w Brześciu **3 marca 1918 r.**

i oznaczał **wycofanie się Rosji bolszewickiej z udziału w I wojnie światowej** oraz opuszczenie przez nią tym samym szeregów **Ententy**. Warto zaznaczyć, że po zawarciu wspomnianego pokoju Niemcy podjęli oficjalną współpracę z bolszewikami.

Bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny polsko-bolszewickiej było **wycofanie wojsk niemieckich** z terenów Estonii, Łotwy, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Tereny te wojska państw centralnych opanowały w toku walk podczas I wojny światowej. Opuszczenie wspomnianych obszarów nastąpiło na **podstawie ustaleń traktatu brzeskiego** i wkrótce proklamowano na nich powstanie nowych państw – najpierw Litwy i Ukrainy.

**W listopadzie 1918 r. również w Niemczech wybuchła rewolucja**, w skutek której proklamowano republikę. **Bolszewicy chcieli wówczas uzyskać bezpośredni dostęp do granicy niemieckiej** w Prusach Wschodnich, by wpływać na wydarzenia w zrewoltowanych Niemczech. **17 listopada** Rosjanie zawarli z dowództwem niemieckim tajne porozumienie na temat bezpośredniego przejmowania przez Armię Czerwoną terenów okupowanych wcześniej przez wojska niemieckie.

**Rosja przystąpiła do realizacji porozumienia.** Zajmowanie kolejnych, opuszczanych przez wojska niemieckie miejscowości, rozpoczęło się zanim odrodzone państwo polskie zdążyło sformować własne wojsko i podjąć jakiegokolwiek działania. **11 grudnia Armia Czerwona przejęła Mińsk**, a **5 stycznia 1919 r., po walkach z oddziałami polskiej samoobrony –**



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich podczas pikniku**  
*zdjęcie z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego – oficera 56. pp*  
*(ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

**Wilno.** Niektórzy historycy upatrują początku wojny polsko-bolszewickiej właśnie w **ataku na Wilno** (4 stycznia). Zasadnicze walki rozpoczęły się jednak miesiąc później, po podpisaniu przez Niemcy umowy w Białymstoku, według której pozostałe jeszcze na wschodzie oddziały niemieckie miały zostać odtransportowane koleją przez Polskę.



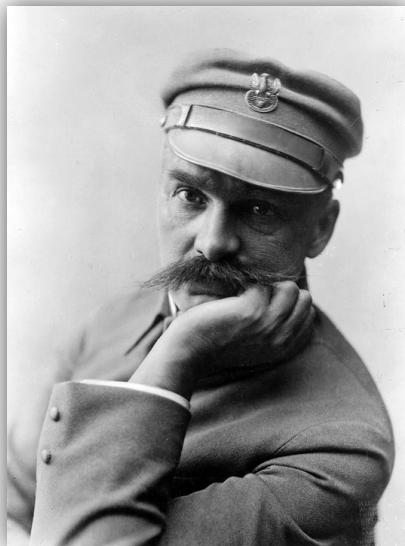
**Wilno i rzeka Wilia**

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**Pomiędzy odradzającą się Polską a rewolucyjną Rosją nie istniała żadna uznawana granica państwowa.** Rząd bolszewicki

nie był uznawany na arenie międzynarodowej, zaś kwestią sporną pozostawał status Litwy, Białorusi i Ukrainy. Po zakończeniu I wojny światowej i wycofaniu się niemieckiej armii okupacyjnej, starcie pomiędzy Polską a Rosją było nieuniknione. **12 stycznia 1919 r. Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej wydało rozkaz przeprowadzenia rozpoznania** po rzece Niemen i Szczara, a miesiąc później aż po rzekę Bug. **Rozpoczęto wówczas operację „Cel Wisła”.** Komuniści pragnęli nieść sztandar bolszewickiej rewolucji dalej na Zachód.

**Józef Piłsudski z kolei planował utworzenie federacji państw narodowych w Międzyzmo-  
rze Bałtycko-Czarnomorskim** i tym samym oddzielenie Polski od Rosji mniejszymi państwami oraz uniemożliwienie bolszewikom dalszej ekspansji terytorialnej na Zachód. Naczelnik Państwa był przekonany, że istnienie wolnej Polski między Niemcami a Rosją jest możliwe tylko dzięki systemowi silnych sojuszy lokalnych, ponieważ nasz kraj jest zbyt słaby, by samotnie opierać się równoczesnemu naciskowi obu potężnych sąsiadów.



**Józef Piłsudski**

za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

## CHARAKTER WALKI



Oficerowie jednego z pułków 14. Dywizji Piechoty  
przed cerkwią w Rakszynie na przyczółku mostowym,  
w okolicy twierdzy Bobrujsk  
wiosna 1920 r.

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

Głównodowodzącym Armii Czerwonej był **Sergiej Kamieniew**, podlegający bezpośrednio komisarzowi wojny i marynarki – **Lwowi Trockiemu**, członkowi pięcioosobowego wówczas politbiura partii bolszewików (Lenin, Trocki, Stalin, Zinowiew, Kamieniew jako członkowie oraz Piatakow i Bucharin jako zastępcy członków). **Trzonem** toczącej walki z Wojskiem Polskim Armii Zachodniej była **Zachodnia Dywizja Strzelców**, złożona z komunistów polskiego pochodzenia i Polaków, którzy znaleźli się w głębi Rosji w czasie I wojny światowej.

**Długa linia frontu polsko-bolszewickiego**, sięgająca od Ukrainy po Łotwę, była rozdzielona przez Polesie, które ze względu na podmokły teren nie nadawało się do prowadzenia szerszych działań zbrojnych. W związku z tym walki toczyły się tak naprawdę na dwóch oddzielnych obszarach: **froncie północnym i froncie południowym**, co wymuszało na bolszewikach konieczność rozdzielenia wojsk. Taki kształt frontu dawał Polsce szansę – gdyby udało się pobić jedną grupę wojsk przeciwnika, można było przerzucić siły przeciw grupie drugiej.

Długość linii frontu oraz stosunkowo niewielka liczebność armii biorących udział w konflikcie (ze zdecydowaną przewagą na korzyść Rosjan) nie pozwalały na tworzenie rozbudowanych linii obronnych, wymuszając powstawanie odcinków słabo obsadzonych bądź nawet nieobsadzonych wcale. Umożliwiało to obchodzenie silnie bronionych punktów lub prowadzenie ataków z najmniej spodziewanych kierunków. **W takiej sytuacji wojna polsko-bolszewicka musiała przybrać charakter wojny manewrowej.**

Dowódcą wojsk bolszewickich **na froncie północnym** (Front Zachodni Armii Czerwonej) był **Michail Tuchaczewski**, z **Ivarem Smilgą** jako komisarzem politycznym. **Frontem południowym** (Front Południowo-Zachodni Armii Czerwonej) dowodził **Aleksandr Jegorow**, z **Józefem Stalinem** jako komisarzem politycznym oraz **Siemionem Budionnym** – dowódcą najbardziej znanej jednostki frontu – **1. Armii Konnej** („Konarmii”).



**Michail Tuchaczewski**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



**Aleksandr Jegorow**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



Zarówno **Wojsko Polskie**, jak i **Armia Czerwona**, były armiami **improwowowanymi**, które od 1918 r. tworzone od podstaw. Żołnierze obu stron pochodzili zarówno z poboru, jak i zaciągu ochotniczego. Kadra dowódcza obu armii składała się z oficerów zawodowych oraz oficerów wywodzących się z formacji ochotniczych. Wojna polsko-bolszewicka okazała się sporym wyzwaniem szczególnie dla tych pierwszych, ponieważ musieli oni zerwać z doświadczeniami wojny pozycyjnej, które wynieśli z frontów I wojny światowej i przystosować się do warunków wojny manewrowej. Nieco mniejszy problem stanowiło to dla strony rosyjskiej, ponieważ bolszewicka kadra dowódcza miała już doświadczenie w prowadzeniu wojny manewrowej, które zdobyła w trakcie wojny domowej w Rosji.



**Bolszewicki pociąg pancerny zdobyty przez żołnierzy 3. Pułku Strzelców Wlkp. (późniejszego 57. pp) między stacjami Rynia i Kowaliche 16 września 1919 r.**

*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

Wojna polsko-bolszewicka stała się poniekąd poligonem doświadczalnym wojny manewrowej i tym samym stanowiła przedmiot studiów wojskowych w okresie międzywojennym. Brak **rutyny** wymuszał na dowódcach **niekonwencjonalne rozwiązania**, jak np. **1. Armia Konna**, której taktyka przysporzyła stronie polskiej wiele problemów. Nowości pojawiały się też po stronie polskiej, jak na przykład **zagon zmotoryzowany na Kowel** pod dowództwem **gen. Władysława Sikorskiego** we wrześniu 1920 r. oraz **wykorzystanie lotnictwa** i nieocenionych **śłuż radio-wywiadowczych i kryptologicznych**.



**Grupa żołnierzy w mundurach Wojsk Wielkopolskich przy pojazdach pancernych: Fiat-Iżorski pod nazwą własną „General Dowbór” oraz Austin-Putilow pod nazwą „Poznańczyk”**  
czerwiec 1920 r.

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

## POCZĄTEK WOJNY



gen. Antoni Listowski  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



gen. Edward Rydz-Śmigły  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

Wojna oficjalnie rozpoczęła się 14 lutego 1919 r., starciem koło miasteczka **Mosty** niedaleko **Szczuczyna**. Oddziały Wojska Polskiego zostały wysunięte przed wycofujące się jednostki niemieckie, aby powstrzymać dalszy marsz oddziałów **Frontu Zachodniego Armii Czerwonej** na Zachód. Niewielkie siły polskie działały na dwóch, dość równomierne obsadzonych odcinkach frontu. **Formacje odcinka południowego** (Grupy Podlaskiej, następnie Poleskiej) **pod komendą gen. Antoniego Listowskiego** utrzymywały łączność z **Grupą Wołyń-**

**ską gen. Edwarda Rydza-Śmigłego** i koncentrowały się głównie pod Antopolem i w okolicach Berezy Kartuskiej. **Oddziały odcinka północnego** należały do **Dywizji Litewsko-Białoruskiej gen. Wacława Iwaszkiewicza-Rudoszańskiego** i skupiały się przede wszystkim w rejonie Wołkowyska. Na tych pozycjach zatrzymano siły rosyjskie – początkowo jeszcze niewielkie, bo w większości zaangażowane w walki wewnętrzne z oddziałami tzw. „białych”, czyli Sił Zbrojnych Południa Rosji **gen. Antona Denikina**.

Na początku marca nowym dowódcą **Dywizji Litewsko-Białoruskiej** został **gen. Stanisław Szeptycki**. W tym samym czasie polskie formacje przeszły do ataku i opanowały na wschodzie Słonim (2 marca) i Pińsk (5 marca), a na północy dotarły pod Lidę, gdzie zatrzymały się na kilka tygodni. **Zgodnie z rozkazem Józefa Piłsudskiego, 16 kwietnia 1919 r. Wojsko Polskie rozpoczęło ofensywę**, której celem było przejęcie inicjatywy na odcinku północno-wschodnim. Główne zadanie, jakim było zajęcie Wilna, realizowała grupa jazdy **plk. Władysława Beliny-Prażmowskiego** oraz grupa piechoty **gen. Edwarda Rydza-Śmigłego**. Na Lidę uderzyły wówczas oddziały gen. Józefa Lasockiego, na Baranowicze i Nowogródek grupa **gen. Adama Mokrzeckiego**, a na Łuniniec **gen. Antoniego Listowskiego**. 17 kwietnia opanowano Lidę, 18 kwietnia Nowogródek, 19 kwietnia Baranowicze i Wilno.

Po zajęciu Wilna Piłsudski wydał odezwę do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, deklarując samostanowienie wszystkich narodowości przedroz-



gen. Wacław Iwaszkiewicz-Rudoszański  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



gen. Stanisław Szeptycki  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

biorowej Rzeczypospolitej. **Dalsze operacje na Froncie Litewsko-Białoruskim**, dowodzonym od końca kwietnia przez **gen. Szeptyckiego**, doprowadziły do **zdobycia Mińska, Bobrujska i Borysowa**. Szeptycki miał do dyspozycji grupy operacyjne **gen. Adama Mokrzeckiego** (rejon Baranowicz), **gen. Józefa Lasockiego** (rejon Nowogródka), **plk. Ferdynanda Zarzyckiego** (na wschód od Lidy), **gen. Edwarda Rydza-Śmigłego** (rejon Wilna), a swój udział w wyżej wymienionych sukcesach na tym froncie miały także **Wojska Wielkopolskie** (m.in. 15. Pułk Ułanów pod dowództwem **pplk. Władysława Andersa**) i część „**Błękitnej Armii**” **gen. Józefa Hallera**.



**gen. Adam Mokrzecki**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



**gen. Józef Haller**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

We wrześniu 1919 r. polski wywiad radiowy pod kierownictwem por. **Jana Kowalewskiego** złamał kody szyfrowe „białych”, a przede wszystkim kody **Armii Czerwonej**. Miało to olbrzymie znaczenie dla dalszych decyzji podejmowanych przez Naczelnego Wodza. Depesze bolszewickie były od tej pory na bieżąco odszyfrowywane, z trwającą kilka dni, comiesięczną przerwą na zmianę kodów.



**Oficerowie 14. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej.**

W dolnym rzędzie – piąty od lewej siedzi **pplk Leon Dębski** (dowódca 14. Pułku Artylerii Polowej), **gen. bryg. Michał Milewski** (dowódca 27. Brygady Piechoty), **gen. Daniel Konarzewski** (dowódca 14. Dywizji Piechoty), **mjr Zygmunt Łęgowski** (dowódca 56. Pułku Piechoty), **pplk Władysław Anders** (dowódca 15. Pułku Ułanów), **pplk. Gustaw Paszkiewicz** (dowódca 55. Pułku Piechoty)

Nieśwież, 13 listopada 1920 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



## WIELKOPOLANIE NA WOJNIE Z BOLSZEWIKAMI



**1. kompania 2. Pułku Strzelców Wlkp. (później 56. pp)**  
Pniewy, wiosna 1919 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

9 do 12) zmieniła nazwę na 17. Dywizję Piechoty Wlkp. Ostatnią była Dywizja Strzelców Pomorskich (początkowo 4. DSWlkp.), przekształcona następnie w 16. DP z nienumerowanymi pułkami: toruńskim (potem 63.), grudziądzkim (64.), starogardzkim (65.), kaszubskim (66.). Powstał też pułk garnizonowy (następnie 73.). Warto w tym miejscu nadmienić, że **30 maja 1919 r.** Straż Ludową przekształcono w **Obronę Krajową**, do służby w której zobowiązano nieobjętych poborem mężczyzn w wieku 17-45 lat. Na przełomie lat 1919/20 z 8 batalionów Obrony Krajowej sformowano pułk rezerwy (późniejszy 74.)

Żołnierze wielkopolscy, podobnie jak w trakcie powstania, często korzystali z niemieckiego wyposażenia i uzbrojenia, posiadali jednak już wówczas własne umundurowanie z charakterystycznymi, wysokimi rogatywkami z doszytym tzw. „treflem”.

Szczytowy okres rozwoju Wojsk Wielkopolskich przypadł na lato 1919 r. **Liczyły one wówczas ok. 120 tys. żołnierzy** (łącznie z oddziałami OK), **z tego 72 tys. gotowych było do natchmiastowego wymarszu na front**. Stanowiło to aż 16% ogółu ludności regionu (najwięcej ze wszystkich ziem polskich). **Armia wielkopolska stanowiła 20% sił zbrojnych całej RP**. Finansowanie tak licznych sił zbrojnych pochodziło z Wielkopolskiego Urzędu Skarbowego, rezerwy finansowych polskich banków i regionalnych spółek oraz z pięcioprocentowej Pożyczki Odrodzenia Polski, która spotkała się z wielką przychylnością Wielkopolan. Składali oni do Polskiej Kasy pożyczkowej nie tylko pieniądze, ale także duże ilości kruszców.

Wkład Wojsk Wielkopolskich w strukturę Armii Polskiej był niebagatelny. Na 92 pułki piechoty aż 15 sformowano w Wielkopolsce (4 kolejnym zapewniono wielkopolską kadrę), na 28 pułków jazdy 3 pochodziły z Wielkopolski, a na 41 formacji artyleryjskich wielkopolskich było 6.

W wyniku szybkich i sprawnych prac, jeszcze w czasie trwania powstania wielkopolskiego, zaczęto w ramach **Wojsk Wielkopolskich** formować cztery dwubrygadowe dywizje strzelców liczące po cztery pułki każda. **1 Dywizja Strzelców Wlkp.** (pułki od 1 do 4), po włączeniu do Wojska Polskiego pod koniec 1919 r. stała się 14. Dywizją Piechoty Wlkp. **2. Dywizję Strzelców Wlkp.** (z pułkami od 5 do 8) przemianowano na 15. Dywizję Piechoty Wlkp., a **3. Dywizja Strzelców Wlkp.** (złożona z pułków od



**Żołnierz Poznańskiego Ochotniczego „Batalionu Śmierci”**

*zdjęcie z albumu mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**Ponadto Wojska Wielkopolskie dysponowały oddziałami technicznymi:** samochodami, trzema pociągami pancernymi („Danuta”, „Goplana” i „Rzepicha”), oddziałami saperów i kolejarzy a nawet siłami powietrznymi. Warto nadmienić, że armia wielkopolska posiadała również dobrze zorganizowaną służbę sanitarną.

**Już w marcu 1919 r. ruszyły na kresy wschodnie dwie wielkopolskie grupy ochotników,** aby wspomóc siły polskie walczące w Galicji z Ukraińcami. Ochotniczy charakter formacji był spowodowany ostrożnością z jaką działano, ponieważ wówczas formalnie Wielkopolska nadal była częścią państwa niemieckiego. **W kwietniu sformowano w Poznaniu i wysłano na Wschód tzw. „Batalion Śmierci”,** złożony głównie z niepokornych i niesubordynowanych żołnierzy, który miał wesprzeć polskie siły w walce z bolszewikami na Wileńszczyźnie. **Pod koniec czerwca kolejna grupa Wielkopolan została wysłana do Wschodniej Małopolski,** aby walczyć z Ukraińcami.

**Od końca lipca 1919 r.,** po podpisaniu traktatu wersalskiego oraz uspokojeniu sytuacji na granicy z Niemcami, **Wojska Wielkopolskie zaczęto stopniowo przerzucać na front wschodni.** Pierwszą wysłaną na Wschód grupą była **Kombinowana Dywizja Wielkopolska gen. Daniela Konarzewskiego,** w której znalazły się przede wszystkim pododdziały 1. Dywizji Strzelców Wlkp. Pod koniec sierpnia formacje te zajęły Bobrujsk i obsadziły odcinek frontu północnego o długości 150 km (w szczytowym momencie nawet 180 km).

**Wojna weszła wówczas w etap wojny pozycyjnej,** jednak rozległy obszar działań sprawił, że **żołnierze wielkopolscy musieli stosować taktykę obrony aktywnej** – nękając nieprzyjaciela częstymi wypadami na kontrolowany przez niego teren. Na całej długości frontu zorganizowano samodzielne punkty oporu i połączono je liniami telefonicznymi – umożliwiającymi szybkie wezwanie wsparcia w wypadku ataku. **Z czasem siły gen. Konarzewskiego wzmocniono kolejnymi, przybywającymi z Wielkopolski oddziałami – m.in.**

**2. Pułkiem Strzelców Wlkp. (późniejszym 56. pp)** Wspomniane wypadki na terytorium kontrolowane przez bolszewików bardzo często przybierały charakter brawurowych rajdów, które przynosiły wielkopolskim pododdziałom wielkie zdobycze broni, amunicji, a także jeńców.



**Ranni żołnierze 14. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej w czołówce sanitarnej w Bobrujsku**  
*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



**Dowódca i podoficerowie 1. kompanii Poznańskiego Ochotniczego „Batalionu Śmierci”**  
Malaty (Litwa) – maj 1919 r.  
*fotokopia przekazana Muzeum Regionalnemu  
przez Chester Nagel z Three Bridges w USA*

## MIEDZY „BIAŁYMI” A BOLSZEWIKAMI



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich podczas prac polowych na wschodzie**  
*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

W lipcu 1919 r. Piłsudski wysłał misję do Taganrogu – do kwatery gen. Antona Denikina. Na czele polskiej reprezentacji stał **gen. Aleksander Kamicki**. Za zgodą na sojusz z Polską dowódca „białych” zażądał m.in. Podola i Wołynia (na potrzebny poboru wojskowego i aprowizacji Armii Ochotniczej) oraz zawieszania rosyjskich symboli państwowych od granicy dawnej Kongresówki. **Wielomiesięczne rokowania zakończyły się fiaskiem**, głównie z powodu nieustępliwości strony rosyjskiej w kwestii samostanowienia narodów wchodzących w skład dawnego Imperium Rosyjskiego

(głównie Ukrainy) i w kwestii przekazania Polsce terenów na wschód od Bugu.

**Piłsudski uznał, że Polska nie ma żadnego interesu w sukcesie „białych”**. Grając na zwłokę, deklarował udzielenie pomocy w późniejszym terminie. Polska musiała wówczas liczyć się ze stanowiskiem mocarstw Ententy, które popierały „białych” i ich plan odbudowy wielkiej niepodzielnej Rosji. Warto podkreślić, że Denikin zaczął zabiegać o sojusz z Polską dopiero w obliczu klęski. Wcześniej przez kilka miesięcy prowadził rozmowy z pozycji siły, wykorzystując francuskie i brytyjskie naciski na Polskę. Ponawiane przez Denikina prośby o pomoc w listopadzie 1919 r., mimo apeli państw ententy, zostały przez Piłsudskiego zignorowane. **Ostatecznie Polska nie udzieliła wsparcia Armii Ochotniczej.**

**W tym samym czasie rozpoczęto również negocjacje polsko-bolszewickie w Mikaszewiczach na Polesiu**, których kluczowy moment przypadł na październik i listopad 1919 r. **Warunki strony polskiej były analogiczne do stawianych Denikinowi**, a reprezentujący bolszewików **Julian Marchlewski** zapewniał, że komuniści gotowi są odstąpić Litwę i Białoruś. **Kpt. Ignacy Boerner** przekazał Marchlewskiemu, że Polakom nie zależy na zwycięstwie Denikina i zapewnił, że **Wojsko Polskie nie uderzy na Armię Czerwoną w okolicach Mozyrza**, gdy ta przerzuci jednostki dla zlikwidowania oporu „białych” generałów. **Rozmowy ostatecznie nie przyniosły rezultatów i zerwano je w grudniu 1919 r.** Bolszewicy nie chcieli uznać niepodległości Ukrainy i kontynuowali ataki na wojska **Symona Petlury**.

Okres pertraktacji stanowił w zasadzie nieformalny rozejm na froncie polsko-



**gen. Anton Denikin**  
*za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)*



**Symon Petlura**  
*za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)*



bolszewickim, który odciążył Armię Czerwoną w kluczowym okresie walk wewnętrznych w Rosji i **miał znaczący wpływ na jej ostateczne zwycięstwo nad wojskami „białych”**. W grudniu 1919 r. Armia Czerwona rozbiła siły Armii Ochotniczej i ograniczyła terytorium zajmowane przez wojska Denikina do Krymu i Noworosyjska.

Po zakończeniu wojny domowej Denikin próbował uchylić się od odpowiedzialności za powyższą

kłeskę. Winą za zwycięstwo bolszewików w Rosji obarczał Polskę i Piłsudskiego, a teza była później powielana przez konserwatywną część rosyjskiej emigracji. Do tych zarzutów nawiązał również **Józef Mackiewicz**, a później **Aleksander Solżenicyn**. W opinii Mackiewicza kwestia granic miała dla bolszewików jedynie charakter taktyczny, ponieważ skupiali się oni przede wszystkim na walce z ustrojem kapitalistycznym na świecie. **Na wszystkich zajmowanych terenach komuniści likwidowali własność prywatną, a ludność pochodzenia polskiego, w szczególności należącą do klas wyższych, represjonowali i eksterminowali.** Głównym, wg Mackiewicza, skutkiem polityki Piłsudskiego, prowadzącej do klęski „białych”, była nieodwracalna utrata polskiej własności na terenach, które w kolejnych latach trafiały w ręce bolszewików.

Interpretacja dominująca we współczesnej polskiej historiografii uznaje, że **Piłsudski w okresie wojny domowej w Rosji zachowywał neutralność wobec obu stron konfliktu.** Uzależnił stanowisko Polski od akceptacji przez każdą ze stron suwerenności Polski, rezygnacji

z terytoriów dawniej I Rzeczypospolitej oraz uznania niepodległego państwa ukraińskiego. **Piłsudski próbował jednocześnie stworzyć alternatywę tzw. trzeciej Rosji, czyli sił demokratycznych reprezentowanych przez środowisko eserowców (rosyjskich socjalistów dążących do przekształcenia Rosji w państwo demokratyczne).**



**Żołnierze 14. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej przed wysadzonym przez bolszewików mostem kolejowym na Berezynie w Bobrujsku**  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)



**Ćwiczenia Wojsk Wielkopolskich w okolicach cytadeli w Bobrujsku**  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

## SYTUACJA NA POCZĄTKU ROKU 1920



**Rzeka Berezyna**

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

piechoty i 7 brygad jazdy, co razem dawało ok. 600 tys. żołnierzy. W pierwszych miesiącach 1920 r. obowiązkiem wojskowym objęto kolejne roczniki mężczyzn i wcielono do wojska następnych poborowych, demobilizując jednocześnie część starszych żołnierzy – szczególnie z „Błękitnej Armii”. **Na początku 1920 r. Wojsko Polskie liczyło ponad 700 tys. żołnierzy.**

Front na odcinku od Dniepru do Prypeci obsadziły trzy armie polskie: **6. Armia gen. Wacława Iwaszkiewicza**, **2. Armia gen. Antoniego Listowskiego**, **3. Armia gen. Edwarda Śmigłego-Rydza** (utworzona 3 maja 1920). Na siły polskie składało się około 10 dywizji piechoty, 1 dywizja kawalerii i 2 brygady kawalerii. Przeciw nim na południowym odcinku frontu operowała **12. Armia Sergiusza Miezeninowa** i **14. Armia Hieronima Uborewicza**.

Na północnym odcinku frontu, między Prypecią a Dźwiną, po stronie polskiej znalazła się **4. Armia gen. Stanisława Szeptyckiego** (na Polesiu i nad Berezyną), **Grupa Operacyjna gen. Leonarda Skierskiego** (rejon Borysowa), **1. Armia gen. Stefana Majewskiego** (nad Dźwiną) oraz **Armia Rezerwowa gen. Kazimierza Sosnkowskiego** – stanowiąca osłonę Litwy i jednocześnie odwód strategiczny na lewym skrzydle. Siły polskie na północnym odcinku frontu składały się z 12 dywizji piechoty i 2 brygad kawalerii. Po stronie rosyjskiej znajdowały się tam **wojska Frontu Zachodniego Armii Czerwonej** pod dowództwem **Michała Tuchaczewskiego** (armie 15. i 16.)

Po pokonaniu „białych”, na przełomie lat 1919/1920, wszystkie siły Armii Czerwonej mogły być skierowane przeciwko Polsce i jej planom utworzenia federacji

W końcu 1919 r. front wschodni na całej swej długości przebiegał w sposób następujący: Uszyca (lewy dopływ Dniestru) – Płoskirów – Słucz (prawy dopływ Prypeci) – Uborć (prawy dopływ Prypeci) – Ptycz (lewy dopływ Prypeci) i dalej na północ przez Bobrujsk, wzdłuż Berezyny, a następnie przez Lepel i Połock do Dyneburga. Na północnym skrzydle wojska polskie nawiązały łączność z wojskami łotewskimi. **W styczniu 1920 r. Polacy zdobyli Dyneburg i przekazali go Łotwie.**

Wojsko Polskie liczyło wówczas 21 dywizji



**Wzmocniony pluton lekkich karabinów maszynowych jednej z kompanii strzeleckich 56. lub 55. pp**  
okolice Bobrujska, styczeń 1920 r.  
*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

Międzymorza. **Bolszewicy rozpoczęli wówczas na swoim froncie zachodnim koncentrację wszystkich sił**, wykorzystując również sprzęt wojskowy zdobyty podczas wojny domowej. Warto zaznaczyć, że Wojsko Polskie, wykorzystując zaangażowanie Armii Czerwonej w wojnie domowej, już w lutym 1920 r. zajęło Mińsk i Wilno.



**Żołnierze 56. Pułku Piechoty Wlkp. podczas pogrzebu poległych w walce na przedmieściach Bobrujska wiosną 1920 r.**

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**Na początku 1920 r. na front wschodni wyruszyły oddziały krotoszyńskie, zawierające się głównie w pododdziałach 12. Pułku Strzelców Wielkopolskich.** Tam,

podczas procesu włączania Wojsk Wielkopolskich w struktury Wojsk Polskich, zmieniono ich numerację, przekształcając m.in. 12. Pułk Strzelców Wlkp. w 70. Pułk Piechoty Wlkp. (stacjonujący w okresie międzywojennym w Pleszewie), a całą 3. Dywizję Strzelców Wlkp. w 17. Dywizję Piechoty Wlkp.

**Na początku marca 1920 r. pułki 15. Dywizji Piechoty (wcześniej 2. Dywizji Strzelców Wlkp.) przerzucono na Ukrainę**, gdzie włączone zostały w skład odwodu Naczelnego Wodza, a następnie 2. Armii gen. Listowskiego.

**W tym samym czasie 14. Dywizja Piechoty (w tym 56. pp) przeprowadziła natarcie na oddziały bolszewickie znajdujące się na wschód od Berezyny.** Miało to odciążyć Grupę Operacyjną gen. Władysława Sikorskiego, atakującą w kierunku Mozyrza i Kalen-



**Kadra oficerów III batalionu 56. Pułku Piechoty Wlkp.**  
oficer w środku (z brodą) – dowódca batalionu – kpt. Stanisław Siuda,  
w środkowym rzędzie, pierwszy od prawej – ppor. Edmund Kabza,  
leży po prawej – chor. Zygmunt Kabaciński  
*fotokopia przekazana Muzeum Regionalnemu  
przez Chester Nagel z Three Bridges w USA*

wicz. Mimo początkowych sukcesów, 16 marca Armia Czerwona przełamała obronę 9. Dywizji Piechoty z grupy gen. Sikorskiego i rozerwała front. Z odsieczą ruszyły wówczas wsparte artylerią **pododdziały 56. Pułku Piechoty Wlkp.** pod komendą kpt. Siudy, które po zaciętym starciu **pod Jaki-mowską Słobodą pokonały prze-ważające siły rosyjskie** – biorąc do niewoli 900 czerwonoarmistów (straty bolszewickie wyniosły jeszcze ok. 1000 żołnierzy, z których połowa utonęła w Berezynie).



## WYPRAWA KIJOWSKA



**Oficerowie 2. Pułku Strzelców Wielkopolskich:**  
**por. Konwerski, por. Bauer, kpt. Lewandowski, kpt.**  
**Siuda, por. Kabza, por. Tomiak**  
1919 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

Podjmując się wyprawy na Kijów Piłsudski planował utworzenie niepodległego państwa ukraińskiego oraz odcięcie Rosjan od dostaw ukraińskiego zboża. W tym właśnie celu zawarł sojusz polityczny i wojskowy z przewodniczącym Dyktatoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej – **Symonem Petlurą**. Polska uznawała suwerenność Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), zrzekała się terytoriów przedrozbiorowej Rzeczypospolitej na wschód od ustalonej z Ukrainą granicy i zobowiązywała się do wspólnej walki z bolszewikami. Ukraińska Republika Ludowa zrzekała się z kolei praw do Galicji Wschodniej, które wcze-

śniej zajęła Zachodnioukraińska Republika Ludowa.

Przerzucone na Ukrainę na początku marca formacje wielkopolskie zostały 21 kwietnia 1920 r. skierowane na linię rzeki Słucz, skąd miały wziąć udział w ataku na Kijów. Plan operacji kijowskiej przygotowali: **Julian Stachiewicz, Bolesław Wieniawa-Długoszowski i adiutant Piłsudskiego – Stanisław Radziwiłł**. Ofensywę na Ukrainie rozpoczęto 25 kwietnia i już dzień później wojska polskie zajęły Żytomierz, a następnego dnia opanowały Berdyczów i węzeł kolejowy Koziatyn. Na południu oddziały 6. Armii gen. Iwaszkiewicza opanowały Winnicę, Bar i Żmerynkę. Na północy wojska polskie zdobyły Czarnobyl i zbliżyły się do Dniepru w rejonie ujścia Prypeci. Wielkopolska 15. Dywizja Piechoty przeprowadziła natarcie nie nawiązując jednak początkowo kontaktu z nieprzyjacielem. Po przemarszu w rejon Wasylkowa Dywizję włączono w skład 3. Armii gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, który miał przeprowadzić atak na sam Kijów. W wyniku polskiej operacji bolszewicka 12. Armia utraciła zdolność prowadzenia działań bojowych, choć nie została zniszczona.

28 kwietnia, po rozbiciu pod Koziatynem bolszewickiej 1. Brygady Strzelców Siczowych (złożonej z Ukraińców), wojska polskie stanęły na linii Czarnobyl – Koziatyn – Winnica – granica rumuńska. Warto nadmienić, że w ciągu doby



**Żołnierze 2. Pułku Strzelców Wielkopolskich,**  
**w środku por. Łański**  
1919 r.

*zdjęcie z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



przeszły one dystans aż 90 km. Po tygodniowym odpoczynku **oddziały m.in. 3. Armii gen. Rydza Śmigłego stanęły u bram Kijowa i nie napotykając większego oporu 7 maja zajęły miasto.** Mimo rozkazu gen. Mieźninow nie zdecydował się na walną bitwę i tym samym uratował siły bolszewickie wycofując je za Dniepr. Wspomniana 15. Dywizja Piechoty Wielkopolskiej dotarła do Kijowa 8 maja, gdy miasto było już opanowane przez siły polskie. **Pododdziały Dywizji walczyły ostatecznie na przedmościu kijowskim,** a następnie – podczas ofensywy Armii Czerwonej na Froncie Litewsko-Białoruskim – zostały przetransportowane na północ, gdzie wzięły udział w walkach o Okołów i Berezynę.

**W wyprawie kijowskiej uczestniczyli także wielkopolscy kawalerzyści z 17. Pułku Ułanów Wielkopolskich** w ramach 7. Brygady Jazdy oraz **16. Pułk Ułanów Wielkopolskich** w ramach 5. Brygady Jazdy. 17. Pułk Ułanów wziął udział w **zagonie kawalerskim na Korosteń** i w ciężkich walkach o stację kolejową **Malin. 6 maja pułk wkroczył do Kijowa jako pierwsza zwarta formacja Wojska Polskiego,** a następnie przeszedł do obrony rzeki Dniepr. Z kolei 16. Pułk Ułanów walczył **pod Koziatyniem,** biorąc do niewoli kilka tysięcy jeńców i zdobywając sporo uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Pułk ubezpieczał też rejon Białej Cerkwi na linii rzeki Rosi oraz przeprowadził natarcie w kierunku rzeki Dniepr, tocząc sporadyczne walki z bolszewikami.



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich**  
*fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego*  
– oficera 56. pp  
(ze zbiorów Andrzeja Wasika)

**9 maja 1920 r. w centrum Kijowa odbyła się wspólna polsko-ukraińska defilada wojskowa.** Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, starając się, aby miejscowa ludność nie odebrała czasowej obecności wojsk polskich jako okupacji, poleciło, by na siedzibach urzędów wywieszać wyłącznie flagi ukraińskie, a polskie jedynie na budynkach zajmowanych przez dowództwo Wojska Polskiego.

**Armia ukraińska ofiarnie wykonywała stawiane przed nią zadania, niemniej plany Petlury i Piłsudskiego ostatecznie zakończyły się porażką.** Armia polska nie zrealizowała wszystkich powierzonych jej zadań operacyjno-okupacyjnych, a z kolei Dyrektoriat URL nie zbudował trwałych fundamentów republiki. **Ofensywa kijowska wywołała ponadto mieszane uczucia we Francji,** której elity rządzące uważały, że Piłsudski osiągnąłby lepszy skutek militarny podejmując jednak współpracę z siłami „białych”.

## OFENSYWA ARMII CZERWONEJ



Ćwiczenia szeregowych 56. pp nad Berezyną,  
ze zdobyczym karabinem maszynowym Maxim  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

czterech armii, samodzielnego korpusu kawalerii i Grupy Operacyjnej, rozmieszczono na obszarze od Dźwiny po Prypeć.

Od północy, nad samą Dźwiną, rozlokowany został **3. Korpus Kawalerii** pod komendą **Gaj-Chana** (Gajk Bżiszkan) – złożony z dwóch dywizji: robotników uralskich oraz kozaków. Obok 3. Korpusu, nieco bardziej na południe, rozmieszczono **4. Armie Jewgienija Siergiejewa**, a poniżej **15. Armie Augusta Korka**. Jeszcze dalej na południe znalazła się **3. Armia Władimira Łazariewicza**, a obok niej **16. Armia Nikołaja Solłohuba**. Na samym południu frontu działała dowodzona przez robotnika – **Tichona Chwiesina Grupa Mozyrska** – złożona z dwóch dywizji i oddziału partyzanckiego. Główne uderzenie miały przeprowadzić pododdziały 15. Armii na odcinku połocko-witebskim. Zdecydowano się też wówczas na przerzucenie na front polski z Kaukazu **1. Armii Konnej Siemiona Budionnego**.

Z początkiem kwietnia nastąpiła koncentracja znacznej liczby sił bolszewickich na wielkopolskim (litewsko-białoruskim) odcinku frontu wschodniego. Zmusiło to dowództwo 14. Dywizji Piechoty Wlkp. do zreorganizowania charakteru obrony na bardziej pasywny, co Armia Czerwona skrzętnie wykorzystala przechodząc do ofensywy. Rosjanie zaatakowali węzeł kolejowy Kalenkowicze, a do szczególnie ciężkich starć doszło w rejonie Jelań, gdzie znaczne siły nieprzyjaciela zostały powstrzymane przez pododdziały Wojsk

Od marca 1920 r., po wspomnianym pokonaniu Armii Ochotniczej gen. Denikina („białych”), bolszewicy prowadzili zmasowaną koncentrację wojsk w tzw. Bramie Smoleńskiej, planując atak w kierunku Białorusi. **Polska ofensywa na Ukrainie była dla rosyjskiego dowództwa zaskoczeniem i spowodowała przyspieszenie przygotowywanej ofensywy.**

Według danych polskiego radio-wywiadu siły rosyjskie na froncie polskim wzrosły od 4 dywizji piechoty i 1 brygady jazdy (1 stycznia 1920) do 20 dywizji piechoty i 5 brygad jazdy (25 kwietnia 1920). **Front Zachodni Tuchaczewskiego**, w składzie



Działa zdobyte przez 3. Pułk Strzelców Wielkopolskich  
(późniejszy 57. pp) pod Bobrujskiem  
1919/1920

fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego

Wielkopolskich.

**Dzięki dobremu rozpoznaniu gen. Konarzewski mógł przewidzieć kolejne ruchy bolszewików, stale atakujących polskie pozycje.** Przykładem działań wyprzedzających może być wypad na Sieliszcze, który uprzedził bolszewicki atak na polskie lewe skrzydło i zadał Rosjanom poważne straty – zarówno osobowe, jak i materialne. Podobny efekt przyniósł wypad na Jelań, przeprowadzony dla uczczenia rocznicy uchwalenia konstytucji majowej oraz majowe rajdy na Dobrogoszcz i Jakszyce.

#### **14 maja na Białorusi bolszewicy uderzyli**

nieskoncentrowanymi jeszcze siłami Frontu Zachodniego. **Armia Czerwona** przekroczyła Berezynę i kierując się na Ihumeń **weszła na tyły pozycji polskich.** Dla zabezpieczenia polskich formacji z 14. Dywizji wydzielono **Grupę Uderzeniową, która ostatecznie rozbili siły rosyjskie** (biorąc ponad 1500 jeńców) i zabezpieczyła wyrwę w linii obrony. Sukcesy żołnierzy wielkopolskich okupione były jednak znacznymi stratami, które tylko w marcu i kwietniu 1920 r. wyniosły 182 poległych, 800 rannych i 70 zaginionych.

Bolszewickie natarcie na froncie litewsko-białoruskim, które miało zachwiać trzonem sił polskich na Ukrainie, nie przyniosło spodziewanych efektów. **1. i 4. Armia Wojska Polskiego rozpoczęły kontratak i odparły uderzenie,** przywracając jednocześnie pierwotną linię frontu, na której zapanował kilkunastodniowy spokój (na froncie białoruskim trwający prawie dwa miesiące). **Improwizowane natarcie rosyjskie o dwa dni wyprzedziło planowany przez**

**Polaków atak z południa na tyły zgrupowania bolszewickiego i tym samym zmusiło stronę polską do zaangażowania odwodów w walkach na pierwszej linii.** Odegrało to znaczącą rolę podczas ponownej rosyjskiej próby przełamania frontu – 4 lipca 1920 r.

6 maja, na północ od Jekaterynosławia, **1. Armia Konna Budionnego rozpoczęła przeprawę przez Dniepr** i 27 maja, po koncentracji pod Humaniem, jej oddziały rozpoczęły atak na polskie pozycje. Po kilku nieudanych natarciach Budionny znalazł lukę w ugrupowaniu Wojska Polskiego i **5 czerwca przełamał obronę 13. Dywizji Piechoty pod Samhorodkiem,** dostając się

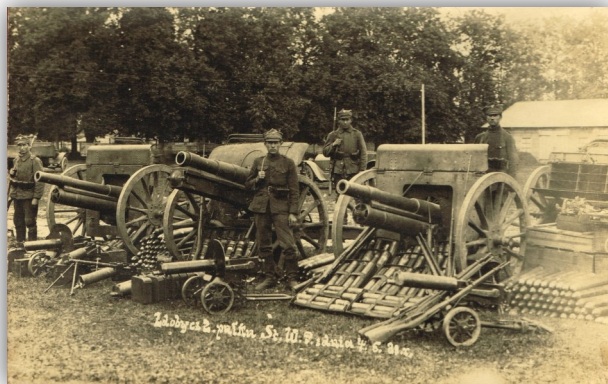


**Przemówienie gen. Daniela Konarzewskiego, dowódcy 14. Dywizji Piechoty, nad trumnami poległych w wypadzie na Jelań i Sieliszcze braci Moszczeńskich. Asystują żołnierze 55. pp i 15. pu Bobrujsk, 19 kwietnia 1920 r.**  
*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



**Oficerowie 56. Pułku Piechoty Wlkp. podczas nabożeństwa w trakcie pogrzebu żołnierzy 56. pp poległych w walkach o Szacilki nad Berezyną**  
Cmentarz w Szacilkach, 23 kwietnia 1920 r.  
*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*





**Bolszewickie działa zdobyte przez 56. Pułk Piechoty Wlkp.  
(wcześniej 2. Pułk Strzelców Wlkp.)  
podczas wypadu pod Stolpiszczami  
4 czerwca 1920 r.**

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

go. W pierwszych dniach lipca Polacy cofnęli się o ok. 250-350 km na zachód, utrzymując front na wysokości Równe – Tarnopol. **Działania Frontu Południowo-Zachodniego** pod dowództwem Jegorowa **udało się zatrzymać przed Lwowem**. Oddziały Armii URL stanowiły wówczas południową flankę linii obrony, broniąc kolejno linii Zbrucza, Seretu i Dniestr.

Jeszcze na początku czerwca 1920 r. gen Konarzewski podjął decyzję o przeprowadzeniu wypadu na oddziały bolszewickie, koncentrujące się w pobliżu przyczółka mostowego na Berezynie. Przeprowadzony 3 i 4 czerwca wypad pododdziałów 14. Dywizji Piechoty (przede wszystkim 56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej) w kierunku miejscowości Stolpiszcz, pozwolił zniszczyć i zdobyć znaczną ilość rosyjskiego sprzętu wojskowego – w tym pancernego.

na tyły wojsk polskich. Sposób **pro-  
wadzenia walk przez „Konarmię”** był **bardzo brutalny** – 7 czerwca jedna z jej dywizji zajęła Żytomierz i wycięła do nogi polski garnizon, druga opanowała Berdyczów – pałac m.in. doszczętnie szpital z sześciuset rannymi i siostrami Czerwonego Krzyża. 10 czerwca zagon Budionnego zajął Równe.

Wykorzystując wyrwę w linii frontu, za „Konarmią” **atak rozpoczęła 12. Armia znad Dniepru oraz 14. Armia na południu. Rozpoczął się wielki odwrót Wojska Polskie-**



**Żołnierze 56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej (wcześniejszego 2. Pułku Strzelców Wielkopolskich)  
ze zdobyczą przejętą podczas wypadu pod Stolpiszczami  
garaże na przedmieściach Bobrujska, 4 czerwca 1920 r.**

*fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego – oficera 56. pp (ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

## ODWRÓT ARMII POLSKIEJ

W połowie czerwca Grupa Poleska, która obsadzała linię frontu na południe od pozycji wielkopolskich, **rozpoczęła odwrót**. Ofensywa bolszewicka zagroziła oskrzydleniem całej 4. Armii, w której szeregach znajdowała się 14. Dywizja Piechoty Wielkopolskiej. **Wojska Wielkopolskie zostały zmuszone do opuszczenia Bobrujska**, wysadzenia magazynów, budynków publicznych i mostów na Berezynie oraz do zatopienia zdobycznego pociągu pancernego (noszącego nazwę „Generał Konarzewski”). **Wielkopolanie wycofywali się jako ostatni, a ich odwrót dodatkowo utrudniała komunistyczna partyzantka**, która wraz z bolszewicką ofensywą zintensyfikowała działania, wznecając na trasie przemarszu pożary, niszcząc sprzęt przeprawowy oraz atakując polskie oddziały – nawet z wykorzystaniem samochodów pancernych. **Podczas odwrotu stosowano taktykę „spalonej ziemi”** – niszczone wszystko, co mogłoby być wykorzystane przez Armię Czerwoną.



**Mosty na Berezynie pod Bobrujskiem**  
*Zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**15 czerwca**, już w trakcie odwrotu, **Sejm RP uchwalił nowy pobór do wojska**. Nie dał on jednak spodziewanych rezultatów. W Małopolsce zarówno chłopci, jak i robotnicy masowo uchylali się od obowiązku służby wojskowej, a mniejszości narodowe prawie całkowicie ignorowały wezwania do poboru. **Potężna ofensywa Armii Czerwonej zjednoczyła jednak i zmobilizowała społeczeństwo polskie**. W Wielkopolsce hr. Ignacy Mielżyński na swój koszt sformował 1. Ochotniczy Pułk Jazdy Poznańskiej nr 215, który po dwóch tygodniach liczył 400 ułanów, wywodzących się z różnych grup społecznych i środowisk. Formacja ta wraz ze swoim pułkiem ruszyła na Pomorze, gdzie zatrzymała bolszewików pod Brodnicą, a następnie przy 15. Dywizji Piechoty wzięła udział w walkach pod Mirem, bitwie nad Niemnem oraz w marszu na Mińsk.



**Marsz odwrotowy 63. Pułku Piechoty**  
Białoruś, lipiec 1920 r.  
*Zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

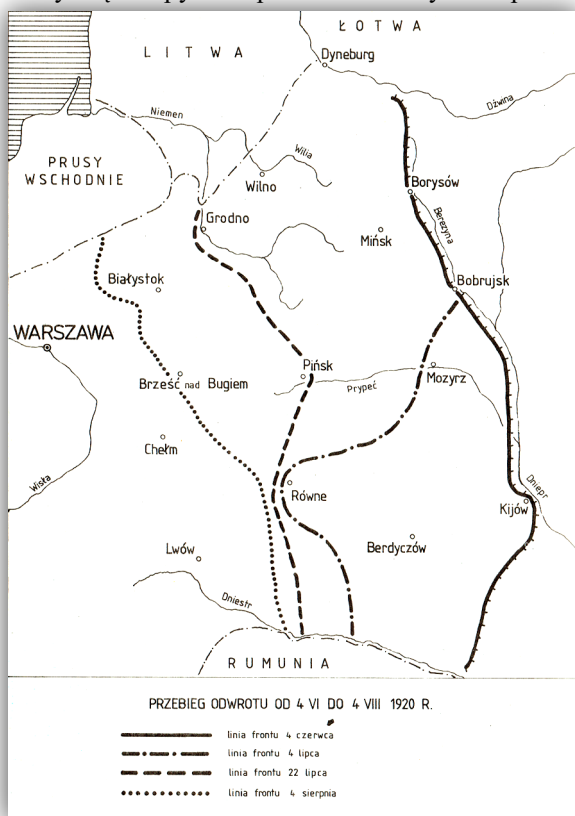
**4 lipca 1920 r. o świcie, liczący około 270 tys. żołnierzy rosyjski Front Zachodni, przeprowadził skoncentrowane uderzenie na lewe, północne skrzydło Wojska Polskiego**. Operujący na północnym skrzydle korpus kawalerii Gaj-Chana zaczął stopniowo oskrzydlać polskie formacje. Siły polskie miały zostać odepchnięte do granicy

litewskiej, a następnie polsko-niemieckiej, a 3. Korpus 4. Armii miał z kolei spychać skrzydło Wojska Polskiego na południe, na błota poleskie.

Przyjęta przez Rosjan taktyka dała początkowo bardzo dobre rezultaty. **Wojska polskie zmuszono do szybkiego odwrotu.** Na początku lipca do odwrotu została także zmuszona 15. Dywizja Strzelców Wlkp., zajmująca pozycje na północ od Bobrujska. 11 lipca Wielkopolanie dotarli do linii niemieckich okopów z 1916 r., pamiętających jeszcze walki z okresu I wojny światowej.

**W końcu lipca, po kolejnych kawaleryjskich manewrach oskrzydłających, Armia Czerwona stanęła na linii Bugu.** Rosjanie pokonali w krótkim czasie ponad 400 km. Wbrew rozkazom Piłsudskiego bez poważniejszego oporu oddano twierdzę Brześć. Do kilkudniowych, bardzo zaciętych i krwawych walk doszło **pod Berezą Kartuską**, gdzie wycofująca się **14. Dywizja Piechoty** starła się z sześciokrotnie liczniejszymi oddziałami bolszewickimi. Polskie pułki walczyły w całkowitym okrążeniu, pozbawione łączności i zaopatrzenia, niemniej dywizja nie została rozbita.

Po przeprawie przez Bug formacje 14. Dywizji stawily opór Armii Czerwonej na linii rzeki. Wobec znacznej przewagi bolszewicy często spychali polskie oddziały oraz przeprawiali się przez rzekę, stosując taktykę zmasowanych ataków piechoty – przynosząc olbrzymie straty własne. Mimo wielu poległych Rosjanie cały czas kontynuowali natarcie, kilkakrotnie przerywając nawet polską linię obrony. **1 sierpnia nieprzyjaciel wreszcie przełamał linię na obu skrzydłach** dywizji, co zagroziło wejściem na tyły pozycji polskich. Wobec takiej sytuacji cała **14. Dywizja uderzyła na oddziały bolszewickie i ostatecznie zmusiła je do odwrotu za rzekę Bug.** Warto w tym miejscu wspomnieć o postawie żołnierzy 12. Kompanii 56. Pułku Piechoty, którzy dosłownie zalani przez piechotę nieprzyjaciela mieli złożyć broń i oddać się w niewolę. Kompania zebrała się i zamiast złożyć broń wykonała gwałtowne uderzenie na zaskoczonych Rosjan, przebijając się do głównych sił polskich.



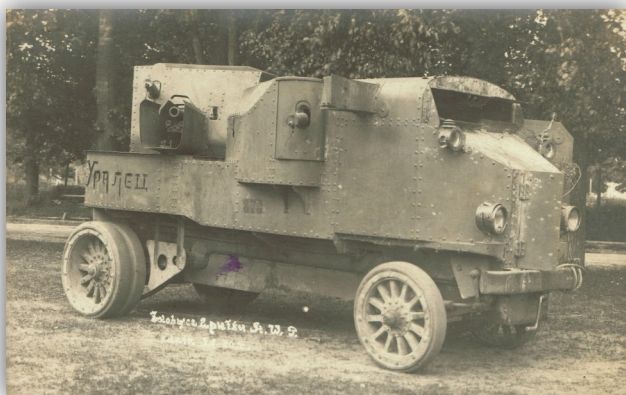
mapa za: Łukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, Tom II, Koszalin 1990



## PRZYGOTOWANIA DO WALNEGO STARCIA

Na początku sierpnia 15. Dywizja Piechoty Wielkopolskiej **dotarła do przedmościa Warszawy**, gdzie zaczęła przygotowywać się do obrony, **m.in. rozbudowując fortyfikacje polowe**.

Z kolei 14. Dywizja, w nocy z 7 na 8 sierpnia otrzymała rozkaz oderwania się od nieprzyjaciela i **przejścia w rejon Dębina** – do odvodu 4. Armii i tym samym znalazła się wśród oddziałów Frontu Środkowego, który miał uderzyć znad Wieprza na Grupę Mozyrską Armii Czerwonej.



**Samochód pancerny Garford-Putilow drugiej serii „Uralec”, zdobyty przez 56. pp i przemianowany na „Genęła Szeptyckiego”**

7 czerwca 1920 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**Żołnierze 14. Dywizji dotarli do miejsca zgrupowania skrajnie wyczerpani.** Opuszczając Bobrujsk, przez kolejnych 37 dni codziennie maszerowali, tocząc od czasu do czasu walki z komunistyczną partyzantką lub Armią Czerwoną – szczególnie ciężkie w ostatnich dniach, kiedy spali tylko po kilka godzin na dobę i nie otrzymywali regularnych posiłków. W efekcie w oddziałach szerzyła się dezynteria, a stany osobowe poszczególnych formacji w wyniku poniesionych strat znacznie zmalały. Pod Dębinem żołnierze mogli wreszcie wypocząć, a **oddziały zostały uzupełnione o przybyłe z Wielkopolski kompanie marszowe z batalionów zapasowych**.

Dodatkowo liczebność pułków zwiększyła się przez przeprowadzoną w okolicach Dębina przymusową mobilizację. Uzupełniono umundurowanie i broń, dokonano przeglądu służb tyłowych, przesuwając część oficerów i żołnierzy na pierwszą linię. **Dzięki tym zabiegom 14. Dywizja Piechoty Wielkopolskiej zwiększyła swoje stany osobowe o 25%, stając się tym samym najsilniejszą formacją w strukturach 4. Armii** – liczącą 10650 żołnierzy uzbrojonych w 260 karabinów maszynowych oraz 49 dział.

**10 sierpnia** linia frontu przesunęła się na wysokość Przasnysza, Wyszkowa i Siedlec, a rosyjski 3. Korpus Kawalerii toczył walki w Mławie, docierając ostatecznie do Działdowa. Tego samego dnia **Tuchaczewski wydał rozkaz opanowania Warszawy**. Pragnął sforsować Wisłę na północ od miasta i odciąć zaopatrzenie z Gdańska, a następnie uderzyć na Warszawę od północy i zachodu. **Do tej chwili sukces Armii Czerwonej był całkowity**, a osiągnięciom militarnym towarzyszyły również sukcesy polityczne na arenie międzynarodowej. W trakcie trwania ofensywy w Piotrogradzie i Moskwie odbywał się II Kongres Kominternu, zakończony 10 sierpnia. Delegaci rozjechali się w przekonaniu o rychłym upadku Warszawy i połączeniu Armii Czerwonej z planowaną rewolucją komunistyczną w Niemczech.



## SYTUACJA WEWNĘTRZNA



Orkiestra Wojsk Wielkopolskich  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

Na zajętych przez Armię Czerwoną terytoriach Rosjanie od stycznia 1919 r. rozpoczęli organizowanie rządów marionetkowych. Jeszcze w grudniu 1918 r., na zjeździe zjednoczeniowym SDKPiL i PPS-Lewica, zgodnie z rosyjskimi instrukcjami utworzono **Komunistyczną Partię Robotniczą Polski**, której program zakładał powołanie konkurencyjnego dla polskiego rządu ośrodka władzy rewolucyjnej.

Celem ugrupowania było utworzenie kolejnej **Republiki Rad** z ziem dawnego zaboru rosyjskiego i części austro-węgierskiego oraz **włączenie jej do Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej**. KPRP miała prowadzić działalność dywersyjną i propagandową, wzmagającą chaos w dopiero co odrodzonym państwie polskim. Przecistawiano się tworzeniu Wojska Polskiego, w którym upatrywano przeszkody dla Armii Czerwonej w niesieniu rewolucji na Zachód oraz tzw. „wyzwalaniu” Litwy, Białorusi i Ukrainy. **3 stycznia 1919 r. bolszewicy utworzyli** złożoną w dużej części z komunistów polskiego pochodzenia **Radę Rewolucyjno-Wojskową Polski**, mającą pełnić funkcję przyszłego „polskiego” rządu.

Ta swoista piąta kolumna stała się szczególnie aktywna podczas walk 1920 r. Prowadziła kampanię propagandową, podburzając społeczeństwo przeciwko polskim władzom. Strajki, zaplanowane pod hasłem przerwania działań przeciw Rosji, zakończyły się jednak fiaskiem. Podczas ofensywy bolszewickiej, pod koniec lipca, **polskich komunistów przezucono w rejon działań wojennych, gdzie mieli prowadzić dywersję na zapleczu frontu**. Przewodniczącym tzw. Biura Polskiego był **Feliks Dzierżyński**, sekretarzem **Edward Próchniak**, a członkami: **Feliks Kon**, **Julian Marchlewski**, **Józef Unsztlicht**.

**23 lipca 1920 r.** Biuro Polskie przekształcono w Smoleńsku w **Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski**, który miał stanowić marionetkowy rząd Polskiej Republiki Rad. 1 sierpnia w Białymstoku wydano manifest, zapowiadający m.in. utworzenie Polskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i obalenie „szlachecko-burżuazyjnych” rządów. **Kilkutygodniowe rządy TKRP na Wileńszczyźnie i Podlasiu były okresem**



Julian Marchlewski  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



Feliks Dzierżyński  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

**krwawego terroru** – powołano trybunały rewolucyjne, które mordowały polskich patriotów, sprzeciwiających się narzuconej przez komunistów władzy. Członkowie „Polrewkomu” specjalnym pociągami posuwali się tuż za nacierającymi na Warszawę oddziałami sowieckimi, docierając ostatecznie do Wyszkowa, gdzie przygotowywali się do objęcia władzy po zdobyciu stolicy przez Armię Czerwoną. Na zapleczu frontu komuniści tworzyli także zakonspirowane komitety rewolucyjne, które po wkroczeniu bolszewików miały przejąć władzę w terenie.



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich**  
*fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego*  
– oficera 56. pp  
(ze zbiorów Andrzeja Wasika)

**Działania komunistów zostały sparaliżowane przez masowe aresztowania**, jakie od lipca przeprowadziły władze polskie. Niestety w wyniku odwrotu Wojska Polskiego zaplecze frontu zostało i tak dość mocno zdeorganizowane. **Sytuację opanował minister spraw wojskowych – gen. Kazimierz Sosnkowski**, stosując zdecydowane, nierzadko brutalne metody, np. wprowadzając wojskowe sądy doraźne nawet wobec osób cywilnych. W armii próbował z jednej strony opanować nastroje antysemickie (Żydów oskarżano o popieranie Armii Czerwonej), z drugiej zarządził utworzenie obozu w Jabłonie, w którym internowano około tysiąca żołnierzy i oficerów żydowskiego pochodzenia. Obóz ten działał od 16 sierpnia do 9 września 1920 r., a jego powstanie wywołało międzynarodowy skandal, z którego Sosnkowski musiał się później tłumaczyć przed sejmem i opinią publiczną.



**gen. Kazimierz Sosnkowski**  
*za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)*

## SYTUACJA ZEWNĘTRZNA



Grupa żołnierzy 11. Pułku Strzelców Wielkopolskich  
(późniejszego 69. pp) w Lidzie  
28 marca 1920 r.

*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

W lipcu i sierpniu 1920 r. w wielu krajach Europy odbywały się strajki i manifestacje przeciwko wojnie w Polsce. Akcję zorganizował i koordynował Komintern, który tworzył komitety wspierania Rosji bolszewickiej w oparciu o komunistyczne frakcje partii socjaldemokratycznych i finansował potajemnie antypolską propagandę w zagranicznej prasie. Biuro Międzynarodowej Federacji Związków Zawodowych, będące filią II Międzynarodówki, poleciło swoim członkom przeforsowanie embarga na dostawę amunicji do Polski.

### **Poddani propagandzie robotnicy w Wielkiej Brytanii, Czechosłowacji, Niemczech**

oraz we Francji wierzyli, że utworzona w Rosji władza robotnicza realizuje idee sprawiedliwości społecznej. Europę Zachodnią obiegło hasło: „*Ręce precz od Rosji*” oraz „*Ani jednego naboju dla pańskiej Polski*”, a tamtejszy proletariat był przekonany, że Polska „dobija” „*sprawę robotniczą*”, którą utożsamiano ze sprawą bolszewicką. Motywem strajków były również panujące po zakończonej I wojnie światowej nastroje pacyfistyczne, objawiające się m.in. niechęcią do udziału w nowej wojnie w obronie Polski.

Wykorzystując trudną sytuację polityczną Polski, w 1919 r. **Czechosłowacja zajęła** zbrojnie zamieszkałe w większości przez polską ludność **Zaolzie**. Ponadto, odpowiadając na apel Kominternu, **czescy kolejarze** 12 maja 1920 r. **zatrzymali** w Brześciawiu **francuskie transporty broni**, a 6 lipca ogłosili strajk generalny. **Akcje strajkowe poparł rząd czechosłowacki**, ogłaszając 9 sierpnia ścisłą neutralność w wojnie polsko-bolszewickiej. Licząc na rychły upadek Polski, 11 sierpnia **władze czechosłowackie zablokowały tranzyt wojskowy z Zachodu** (przede wszystkim z Francji) do Polski. Czechosłowacja odmówiła także przepuszczenia przez swoje terytorium wysłanego z pomocą dla Polski **zgrupowania kawalerii węgierskiej** i próbowała zatrzymać w Pradze udającą się do Polski francusko-brytyjską **misję wojskowo-polityczną**. W czasie ofensywy bolszewickiej w lipcu 1920 r. **Czechosłowacja zaczęła także organizować ukraińskie dywizje**, wrogo nastawione do Polski, a politycznie związane z obozem Jewhena Petruszewycza.

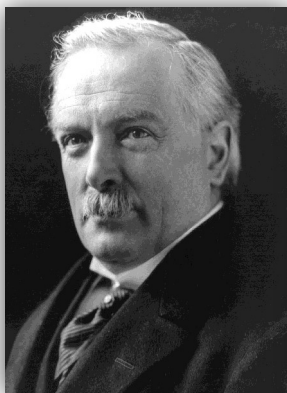


Sztab 2. Pułku Strzelców Wlkp. (późniejszego 56. pp)  
sierpień 1919 r.

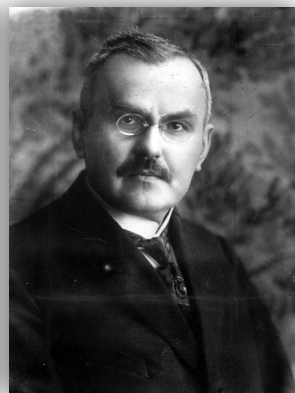
*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



Wspomnianą utratę Zaolzia potwierdziła **konferencja w Spa**, zorganizowana w trudnym dla Polski momencie – w **lipcu 1920 r.** Brytyjski premier **David Lloyd George**, przekonany o zwycięstwie Armii Czerwonej i korzyściach gospodarczych płynących ze współpracy z Rosją, wymusił na **premierz Władysławie Grabskim** akceptację **tzw. linii Curzona** jako linii polsko-rosyjskiego zawieszenia broni. Dodatkowo szef brytyjskiego rządu wymógł zgodę na podjęte bez udziału Polski rozstrzygnięcia Rady Ambasadorów w kwestii przynależności państwowej Wilna, Galicji Wschodniej, konstytucji Wolnego Miasta Gdańska oraz traktatu polsko-gdańskiego, a przede wszystkim w sprawie podziału Śląska Cieszyńskiego z pominięciem przeprowadzania planowanego plebiscytu. Grabski, licząc na przepuszczenie zatrzymanych w Czechach transportów, wyraził zgodę na te propozycje, jednak Czechosłowacja, mimo deklaracji Edvarda Beneša, aż do bitwy warszawskiej żadnych transportów nie przepuściła.



**David Lloyd George**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

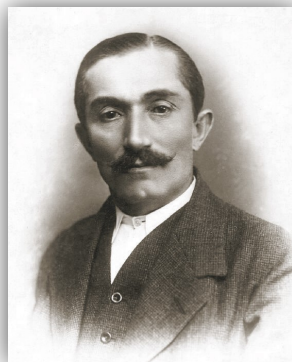


**Władysław Grabski**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

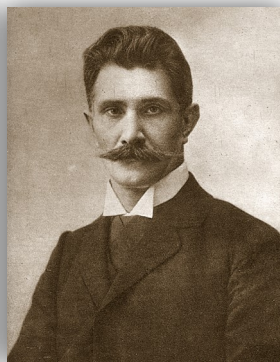
Jednostronne ustępstwa polskiego rządu nie tylko nie spowodowały zbrojnej interwencji mocarstw Ententy po stronie Polski, ale zostały wykorzystane na niekorzyść naszego kraju, szczególnie w kwestiach rozstrzygnięć dotyczących granicy z Czechosłowacją i statusu Wolnego Miasta Gdańska. Deklaracja podpisana przez Grabskiego w Spa spowodowała w konsekwencji dymisję rządu i **powołanie 24 lipca 1920 r. Rządu Obrony Narodowej z premierem Wincentym Witosem i wicepremierem Ignacym Daszyńskim.**

Jednostronne ustępstwa polskiego rządu nie tylko nie spowodowały zbrojnej interwencji mocarstw Ententy po stronie Polski, ale zostały wykorzystane na niekorzyść naszego kraju, szczególnie w kwestiach rozstrzygnięć dotyczących granicy z Czechosłowacją i statusu Wolnego Miasta Gdańska. Deklaracja podpisana przez Grabskiego w Spa spowodowała w konsekwencji dymisję rządu i **powołanie 24 lipca 1920 r. Rządu Obrony Narodowej z premierem Wincentym Witosem i wicepremierem Ignacym Daszyńskim.**

**25 lipca nieprzychylnie stanowisko w stosunku do Polski przyjął również rząd Niemiec.** W sierpniu niemieccy dokerzy w Wolnym Mieście Gdańsku – jedynym morskim połączeniu Polski ze światem, odmówili rozładunku statków z pomocą. Port został zmilitaryzowany na rozkaz dowódcy wojsk Ententy w Gdańsku, a w rozładunku uczestniczyli stacjonujący w Gdańsku żołnierze brytyjscy. **Rząd niemiecki udzielił Armii Czerwonej pomocy militarnej** – sprzedając broń, amunicję, sprzęt wojskowy oraz dostarczając ochotników. Z niemieckich portów wypłynęły okręty załadowane karabinami, karabinami maszynowymi, amunicją, wyposażeniem dla piechoty i kawalerii, a nawet elementami samolotów. Część sprzętu była sprzedawana Rosji za pośrednictwem Litwy oraz rosyjskich i żydowskich kupców.



**Wincenty Witos**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



**Ignacy Daszyński**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

w Gdańsku żołnierze brytyjscy. **Rząd niemiecki udzielił Armii Czerwonej pomocy militarnej** – sprzedając broń, amunicję, sprzęt wojskowy oraz dostarczając ochotników. Z niemieckich portów wypłynęły okręty załadowane karabinami, karabinami maszynowymi, amunicją, wyposażeniem dla piechoty i kawalerii, a nawet elementami samolotów. Część sprzętu była sprzedawana Rosji za pośrednictwem Litwy oraz rosyjskich i żydowskich kupców.



**1. kompania poznańskiego „Batalionu Śmierci”**

Litwa, 1919 r.

*fotokopia przekazana Muzeum Regionalnemu  
przez Chester Nagel z Three Bridges w USA*

w Armii Czerwonej **przeciwko Polakom walczyło 20 tys. żołnierzy niemieckich i 80 tys. spartakusowców** (niemieckich komunistów).

**W końcu lipca 1920 r.**, na wieść o wkroczeniu bolszewików na ziemie polskie, **armia niemiecka przygotowywała się do wkroczenia do Wielkopolski, na Śląsk i Pomorze Gdańskie**. Część opinii publicznej w Niemczech była przekonana, że wojska niemieckie wspólnie z Armią Czerwoną ruszą na Francję. W tym samym czasie, podczas rokowań w Berlinie, rosyjska delegacja zapewniała, że po rozgromieniu Polski bolszewicy nie przekroczą granicy niemieckiej z 1914 r. W wyniku rozmów do radzieckiej 4. Armii przydzielono niemieckiego reprezentanta, który miał monitorować rozwój wypadków podczas posuwania się bolszewików w głąb Polski. 13 sierpnia Jewgienij Siergiejew – dowódca 4. Armii – przekazał Reichswerze zdobyte Działdowo, a dzień później gazeta „Prawda” oficjalnie zapowiedziała Niemcom „zwrot” ziem utraconych w wyniku I wojny światowej, które na mocy nieuznanego przez Rosję traktatu wersalskiego przekazano Polsce. W tej sytuacji niemiecki generał Erich Ludendorff dla równowagi zaproponował aliantom wystawienie armii wymierzonej przeciw bolszewikom, w zamian za zwrócenie Niemcom przez Polskę Wielkopolski i Pomorza.

Traktat wersalski przewidywał przeprowadzenie **na Warmii i Mazurach plebiscytu** w sprawie przynależności państwowej tych ziem. Polski wniosek o odroczenie głosowania został zignorowany i **ostatecznie odbyło się ono 11 lipca 1920 r. – w niezwykle trudnych warunkach**. Odwrót armii polskiej i ofensywa bolszewicka wzdłuż granicy z Prusami Wschodnimi uniemożliwiały Polsce aktywny udział w przygotowaniach do plebiscytu, a głosujący mieszkańcy Warmii i Mazur woleli opowiedzieć się za

**Z przebywających w Niemczech rosyjskich jeńców organizowano oddziały, które stopniowo przerzucano do Rosji przez Czechosłowację**. Rosyjskie formacje organizowano także w Prusach Wschodnich, skąd przesyłano je przez Litwę i Łotwę. Po stronie bolszewickiej walczyły także całe niemieckie oddziały – z niemieckich robotników utworzono u boku Armii Czerwonej ochotniczą brygadę strzelców, a np. w ataku bolszewickim na Sierpc uczestniczył dobrze wyposażony oddział niemieckiej kawalerii. Według danych polskiego wywiadu wojskowego, w sierpniu 1920 r.



**Żołnierze 12. kompanii 56. Pułku Piechoty Wlkp.**  
1920 r.

*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

rządami niemieckimi niż za zagrożoną komunizmem Polską, której dni wydawały się policzone. **Głosowanie zakończyło się dla Polski klęską**, którą 12 sierpnia potwierdziła Konferencja Ambasadorów, przyznając Rzeczypospolitej jedynie niewielki skrawek z pięcioma wsiami na Mazurach oraz okolice Janowa na wschodnim brzegu Wisły.

**Podczas ofensywy radzieckiej Niemcy próbowały wykorzystać nieporozumienia pomiędzy Wielką Brytanią i Francją, domagając się rewizji traktatu wersalskiego i przekazania im Górnego Śląska bez plebiscytu.** Za oddaniem obszaru plebiscytowego Niemcom oraz przeciw przyjazdowi wojsk francuskich na Górny Śląsk agitowali m.in. komuniści. W obliczu niemieckich prowokacji i realnej groźby niemieckiej interwencji zbrojnej, **w nocy z 19 na 20 sierpnia 1920 r. Polska Organizacja Wojskowa wydała rozkaz rozpoczęcia powstania.** Walki zakończyło podpisanie 28 sierpnia w Bytomiu umowy pomiędzy komisariatami polskim i niemieckim, gdzie obie strony deklarowały zaniechanie wzajemnych ataków.



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich**  
Bobrujsk, 1919 r.

*zdjęcie z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

**Jedynym krajem w regionie, oferującym atakowanej przez bolszewików Polsce pomoc militarną, okazały się Węgry,** które wysłały do Polski transport 30 tys. kawalerzystów. Siły te jednak nie zasiły szeregów polskich, ze względu na wspomniany brak zgody Czechosłowacji i Rumunii na przejazd oddziałów. Czesi nie zgodzili się także na przejazd z Węgier kolejowego transportu amunicji, broni oraz części zapasowych. Transport sprzętu wojskowego ostatecznie jednak dotarł do kraju dzięki zgodzie Rumunii i 12 sierpnia 1920 r. węgierska dostawa przybyła do Skierniewic.

**Rząd bolszewicki, po próbach przewlekania rozmów, 11 sierpnia 1920 r. ostatecznie odrzucił pośrednictwo brytyjskie,** mimo wcześniejszych deklaracji o gotowości bezpośrednich pertraktacji z rządem polskim. Strona polska w odpowiedzi na rosyjską propozycję wysłała delegację na rozmowy w Mińsku 19 sierpnia. Pozbawionej łączności delegacji komuniści przedstawili następujące warunki zawarcia pokoju: ustalenie granicy polsko-rosyjskiej na linii Curzona, redukcja armii polskiej do 60 tys. żołnierzy, wydanie Armii Czerwonej wszystkich zapasów broni, wydzielenie części polskich zapasów broni na uzbrojenie „milicji ludowej” w Polsce, swobodny tranzyt przez Polskę oddziałów Armii Czerwonej, eksterytorialna linia kolejowa do Prus Wschodnich, odszkodowania wojenne dla „odbudowania zniszczonych miast na wschodzie”. Warunki te, w sposób klarowny podważające suwerenność Polski, w całości odrzucono. Okazało się, że **przywrócenie granicy sprzed I wojny światowej było polityczną intencją Rosji bolszewickiej, akceptowaną przez komunistów polskich** (zarówno w 1920, jak i później – w okresie międzywojennym).

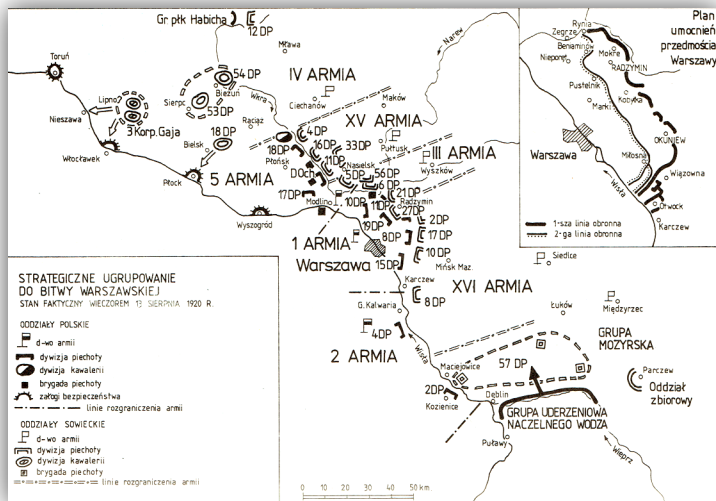
## BITWA WARSZAWSKA

**13 sierpnia 1920 r. od strony północno-wschodniej bolszewicy przeprowadzili gwałtowne natarcie na Warszawę.** Atak przeprowadziły dwa związki taktyczne Armii Czerwonej: dywizja z 3. Armii Łazarewicza i dywizja z 16. Armii Sołłohuba. Obie formacje, które wcześniej przemaszerowały ponad 600 km, **przełamały obronę polskiej 11. Dywizji płk. Bolesława Jaźwińskiego i zdobyły Radzymin, po czym jedna z nich ruszyła na warszawską Pragę, a druga na Nieporęt i Jabłonnę.** Skłoniło to stronę polską do wcześniejszego rozpoczęcia działań zaczepnych przez 5. Armię gen. Sikorskiego z obszaru Modlina, by tym samym odciążyć cały czas osłaniającą Warszawę 1. Armię. **Rozpoczęły się wówczas ciężkie walki pod Radzyminem i w strefie Modlina.**

**14 sierpnia** zacięte walki wywiązały się już wzdłuż wschodnich i południowo-wschodnich umocnień przedmościa warszawskiego – od Wiązowny po Radzymin. Polskie siły stawiały wszędzie zdecydowany opór, dzięki czemu rosyjskie natarcie nie odniosło poważniejszych sukcesów. **5. Armia gen. Sikorskiego przeszła do uderzenia w kierunku Nasielska, odnosząc lokalne sukcesy.**

**15 sierpnia miało miejsce przełomowe, koncentryczne natarcie polskich dywizji odwodowych (10. Dywizji gen. Żeligowskiego i 1. Dywizji Litewsko-Białoruskiej gen. Jana Rząd-kowskiego). Po całodziennych zaciętych walkach Wojsko Polskie odzyskało Radzymin, a polskie oddziały wróciły na utracone wcześniej pozycje. W międzyczasie południowego odcinka przedmościa broniły siły 15. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej, które odpierały prowadzone od południa bolszewickie natarcia na Warszawę.**

**16 sierpnia** na przedmościu warszawskim toczyły się nadal intensywne walki, jednak **sytuacja wojsk polskich ulegała znacznej poprawie**. Uderzenie 5. Armii Sikorskiego doprowadziło do opanowania Nasielska i otworło drogę do kontynuowania ataku na Seroch i Pułtusk. **Niestety sytuacja na lewym (północnym) skrzydle stawała się coraz gorsza.**





Tuchaczewski przerzucił 4. Armię Sergiejewa i 3. Korpus Kawalerii Gaja na północny zachód od Warszawy, aby przeprowadzić atak i zająć tzw. korytarz polski. Bolszewicy, chcąc zachęcić Niemcy do szerszej współpracy, zamierzali przekazać im te tereny dla połączenia Prus Wschodnich z resztą Niemiec. Obie formacje parły na Płock, Włocławek i Toruń, zajęły Brodnicę, dotarły do Lubicza pod Toruniem, a w rejonie Nieszawy **rozpoczęły przeprawę przez Wisłę.**

18 i 19 sierpnia ludność cywilna wraz z wojskiem broniła Płocka, uniemożliwiając bolszewikom zdobycie mostu i przekroczenie Wisły. Za zaangażowanie cywili na barykadach Józef Piłsudski odznaczył później miasto Krzyżem Walecznych.

Niepomyślne wiadomości napływające z okolic Warszawy, Włocławka oraz Brodnicy, skłoniły Naczelnego Wodza do rozpoczęcia manewru zaczepnego z jednodniowym wyprzedzeniem. **O świcie 16 sierpnia Piłsudski**, który dzień wcześniej wizytował pozycje 14. Dywizji Piechoty Włkp., **wyprowadził decydujące, jak się okazało kontruderzenie znad Wieprza.** 4. Armia, którą osobiście dowodził, składała się z blisko 30 tys. żołnierzy wchodzących w skład 14. Dywizji Piechoty Włkp., 16. Dywizji Pomorskiej i 21. Dywizji Podhalańskiej.

Dywizje 14. i 16., mając ogromną przewagę nad Grupą Mozyrską – najsłabszym zgrupowaniem Armii Czerwonej, **błyskawicznie przerywały front i rozbijały nieprzyjaciela.** Już podczas pierwszego dnia walk sama tylko 14. Dywizja wzięła do niewoli 500 jeńców i zdobyła kilka dział oraz kilkanaście karabinów maszynowych. Następnie obie formacje ruszyły szerokim frontem, by już w drugim dniu natarcia dotrzeć do szosy Warszawa – Brześć. **Dawało to szansę przedostania się na tyły wojsk bolszewickich atakujących Warszawę.** Prawe skrzydło natarcia osłaniała 3. Dywizja Piechoty Legionów, maszerująca na Włodawę i Brześć.

**Uderzając znad Wieprza podczas manewru oskrzydłającego Armię Czerwoną 14. Dywizja Piechoty Włkp. całkowicie wykonała powierzone jej przez dowództwo zadanie.** Tylko nieliczne, rozbite oddziały bolszewickie przedostały się na



Obsługa dział okopowego w mundurach Wojsk Wielkopolskich, po prawej sanitariusz  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)



Żołnierze Wojsk Wielkopolskich przy umocnieniach polowych

zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)



**Przemarsz żołnierzy Wojsk Wielkopolskich (63. pp?)**

1920 r.

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

wschód, a armia rosyjska na całej długości frontu rozpoczęła odwrót. Podczas ofensywy dywizja gen. Konarzewskiego zdobyła 25 dział, 60 karabinów maszynowych, 1000 karabinów, 697 koni oraz wzięła 4000 jeńców.

Ciekawostkę stanowi tu epizod związany z bolszewickim gońcem, wysłanym ze sztabu 169. Brygady Strzelców z meldunkiem do radzieckiej 57. Dywizji Strzelców. Ponieważ dywizja ta została już wcześniej rozbita przez siły polskie, goniec przez pomyłkę przekazał meldunek jednemu

z oficerów 58. Pułku Piechoty Wielkopolskiej, uznając go za oficera bolszewickiego. Niestety nie tylko ze strony bolszewickiej dochodziło do pomyłek. Podczas natarcia 15. Pułku Ułanów Poznańskich artyleria 2. Dywizji Piechoty Legionów ostrzelała Wielkopolan biorąc ich za bolszewików.

Pod samą Warszawą Armia Czerwona została związana przez część polskich sił przedmościa, uformowanych z 29. Brygady Piechoty wspartych czołgami i lotnictwem – tworzących razem II Grupę Uderzeniową płk. Wrzalińskiego. **Grupa zaatakowała w kierunku Mińska Mazowieckiego i przełamała front, rozbijając oddziały sowieckie.**

**Postępy poczynione już w pierwszym dniu natarcia były olbrzymie.** 3. Dywizja Piechoty Legionów zajęła Włodawę. 1. Dywizja Piechoty Legionów opanowała odcinek Wisznice – Wołyń, a dywizje wielkopolskie (16. i 14.) oraz 21. Dywizja Piechoty Górskiej osiągnęły rubież rzeki Wilgi, zajęły Garwolin i wysunęły patrole pod Wiazowną. Przy okazji warto nadmienić, że wspomniany 58. Pułk Piechoty Wlkp. rozbił w Garwolinie rosyjskie tabory i wziął do niewoli 600 żołnierzy, zdobywając przy okazji 300 wozów z zaopatrzeniem.

**17 sierpnia 1920 r. odcięte oddziały Armii Czerwonej chciały za wszelką cenę przebić się**



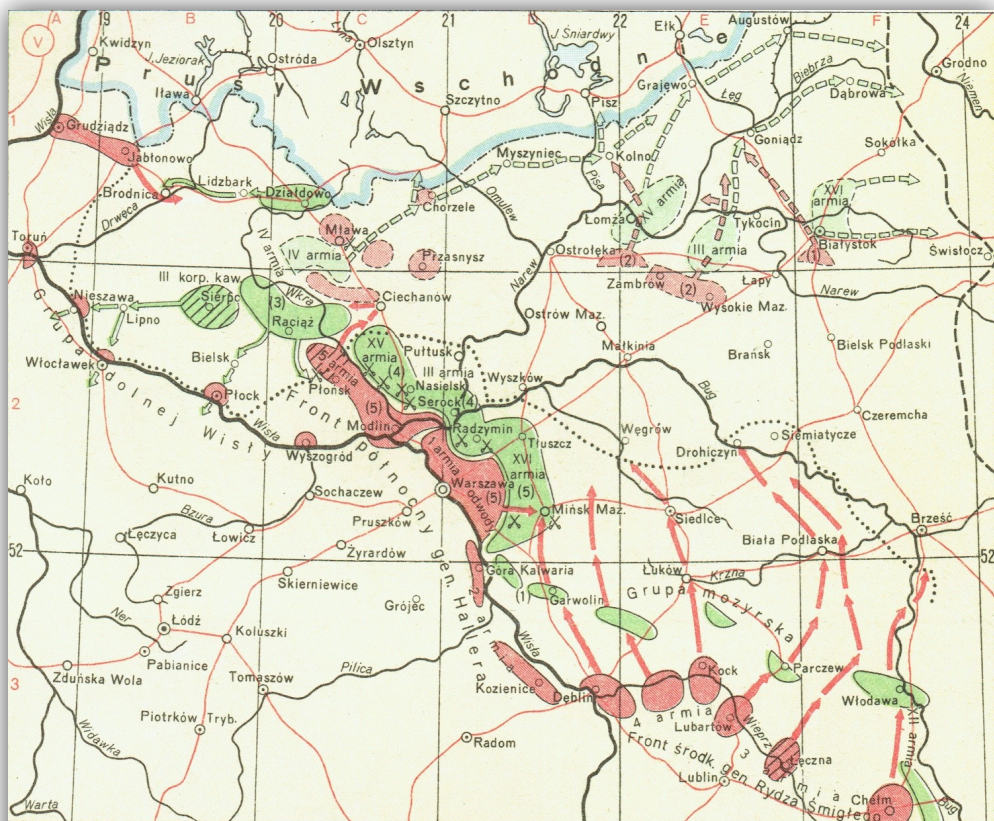
**Przemarsz żołnierzy Wojsk Wielkopolskich**

*zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



przez pozycje 14. Dywizji Piechoty Wlkp. **na wschód**, a ponieważ żołnierze rosyjscy przemieszczali się w zwartych masach – zarówno ogień artylerii, jak i karabinów maszynowych powodował olbrzymie straty. Aby uniknąć kolejnych ofiar bolszewicy zaczęli przemieszczać się po zmierzchu, stąd często dochodziło do starć nocnych. **Wielkopolanie zajęli Mińsk Mazowiecki**, biorąc do niewoli 1000 jeńców i tym samym **całkowicie rozbijając Grupę Mozyrską Armii Czerwonej**. W tym samym czasie przerzucona z zachodniego brzegu Wisły 2. Dywizja Piechoty przejęła rolę odwodu grupy uderzeniowej. Siły polskie osiągnęły wówczas linię Biała Podlaska – Międzyrzec – Siedlce – Kałuszyn – Mińsk Mazowiecki.

W bitwie warszawskiej po stronie polskiej wzięło udział 113-123 tys. żołnierzy, natomiast po stronie rosyjskiej 104-114 tys. Poległo ok. 4,5 tys. żołnierzy Wojska Polskiego, ok. 22 tys. odniosło rany, a ok. 10 tys. zaginęło. Po stronie bolszewickiej w tym samym starciu zginęło ok. 22 tys. żołnierzy, a 25 tys. dostało się do niewoli.



BITWA WARSZAWSKA 1920 r.  
1:3 000 000

Położenie wojsk w dniach 14 i 15 VIII

Polacy Rosjanie

(3) (5) zgrupowanie kilku wielkich jednostek (wnawiasach ich ilość)  
dywizje piechoty  
brygady kawalerii  
mniejsze jednostki

Ofensywa Polaków w dniach 16-18 VIII

główne kierunki natarć i ruchów manewrowych wojsk polskich  
ruchy wojsk radzieckich  
linia osiągnięta przez Polaków 18 sierpnia wieczorem

Walki końcowe

położenie wojsk polskich i radzieckich rano 22 VIII  
kierunki odwrotu armii radzieckiej  
pościg wojsk polskich  
linia osiągnięta w dniu 25 VIII



## ODWRÓT ARMII CZERWONEJ



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich**  
*fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego*  
– oficera 56. pp  
(ze zbiorów Andrzeja Wasika)

**18 sierpnia** Piłsudski udał się do Warszawy, gdzie wydał rozkazy przegrupowania w celu **stworzenia grupy pościgowej, która zwłaszcza na prawym skrzydle miała odciąć nieprzyjacielowi odwrót i doprowadzić do jego osaczenia**. W ramach frontu środkowego, pozostającego w dalszym ciągu pod osobistym dowództwem Naczelnego Wodza, utworzono nową 2. Armię pod dowództwem gen. Rydza-Śmigłego, która otrzymała rozkaz pościgu po linii Międzyrzec – Białystok oraz zajęcia Brześcia nad Bugiem.

Celem miało być **zepchnięcie bolszewików na granicę niemiecką i odcięcie ich od szlaków wschodnich**. Nie udało się tego jednak w pełni zrealizować, ponieważ **1. Armia** (zmniejszona do 8. i 10. Dywizji Piechoty) opóźniła swoje działanie, a w ostateczności zamiast prowadzić pościg w kierunku północno-wschodnim po linii Warszawa – Ostrów – Łomża, ruszyła na północny-zachód, przez co część sił rosyjskich przedostała się na wschód.

Działająca w tym obszarze **5. Armia** uderzyła znad Wkry, mając za zadanie działać w kierunku Przasnysz – Mława i odciąć oraz ostatecznie rozprawić się z 3. i 15. Armią nieprzyjaciela oraz korpusem kawalerii Gaja. **3. Armia**, przetransportowana została koleją do Lublina, skąd miała osłaniać całą operację od wschodu.

**4. Armia**, w skład której włączono 14. i 15. Dywizję Piechoty Wielkopolskiej, **miała prowadzić pościg za siłami bolszewickimi** po linii Kałuszyn – Wysokie Mazowieckie. 23 sierpnia 14. Dywizja Piechoty przemieściła się w rejon granicy z Prusami Wschodnimi, **odcinając bolszewikom dalszą drogę odwrotu**. W ciągu 8 dni żołnierze pokonali aż 250 km. Oddziały 57. i 58. Pułku Piechoty ze składu tej Dywizji wzięły tego dnia (23 sierpnia) do niewoli blisko 1500 jeńców oraz zdobyli znaczną ilość sprzętu wojkowego.

W tym samym czasie znajdujący się w składzie 15. Dywizji **60. Pułk Piechoty** (później stacjonujący w Ostrowie Wlkp.) **po ciężkich walkach zdobył Kolno**, biorąc do niewoli 1000 jeńców i zdobywając znaczną ilość broni, zaopatrzenia, a nawet sztandary.



**Por. Stanisław Szymandera**  
dowódca 1. kompanii karabinów maszynowych  
**56. Pułku Piechoty Wlkp. (2. Pułku Strzelców Wlkp.)**  
Bobrujsk, 1919 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp*  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

Następnie pułki 15. Dywizji Piechoty, po intensywnych walkach, zatrzymały dywizję bolszewickiej 4. Armii oraz 3. Korpus Konny Gaja, które próbowały przebić się na wschód. 24 sierpnia bolszewików zmuszono do przekroczenia granicy niemieckiej w Prusach Wschodnich – gdzie zostali internowani.



**Por. Kapala**  
dowódca 1. kompanii 56. Pułku Piechoty Wlkp.  
w otoczeniu swoich żołnierzy  
*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp*  
*(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

Brak łączności z dowództwem i zmęczenie polskich żołnierzy spowodowały, że większej części wojsk rosyjskich udało się jednak przejść do nieskoordynowanego odwrotu, niemniej wydzielone polskie formacje pościgowe schwytaly znaczną liczbę jeńców i zdobyły ogromne ilości sprzętu wojskowego. Jeszcze gorzej wyglądała łączność po stronie bolszewickiej – dowodzący Armią Czerwoną dopiero 18 sierpnia zorientowali się, że znajdują się w okrążeniu.



**Żołnierze 6. Pułku Strzelców Wielkopolskich (późniejszego ostrowskiego 60. pp) w krotoszyńskich koszarach**  
14 września 1919 r.

*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*



## WALKI O LWÓW

Gdy bolszewicki Front Zachodni pod dowództwem Tuchaczewskiego uderzał na Warszawę, **Front Południowo-Zachodni Jegorowa uderzał na Lwów**. Bezpośrednio na Lwów nacierала również „Konarmia”, po bitwach pod Brodami i Krasnem. Po 6 sierpnia polskie wojska Frontu Południowego osłabiono, **przerzucając część sił dla wzmocnienia grupy uderzeniowej Frontu Środkowego**, przygotowywanej do ofensywy znad Wieprza.

Przed równoległym atakiem Armii Konnej oraz 12. i 14. Armii bolszewickiej, **Lwowa broniły zaledwie trzy dywizje piechoty 6. Armii (18., 12. i 13.) i armia ukraińska gen. Mychajło Omelianowicza-Pawlenki. Do obrony miasta stanęli również mieszkańcy Lwowa. 17 sierpnia 1920 r. w bitwie pod Zadwórzem** (stacja kolejowa na przedpolu Lwowa) batalion ochotników stawiał czoło bezpośredniemu natarciu 6. Dywizji Konnej Budionnego. Zginęło 318 z 330 walczących, przez 11 godzin powstrzymując atak wojsk bolszewickich. Bitwa garstki obrońców z oddziałami bolszewickimi nazwana została później *Polskimi Termopilami*. **Każdy dzień związania Armii Konnej w walkach pod Lwowem był niezbędny dla zwycięstwa polskiego w bitwie warszawskiej – nad Wieprzem, Wisłą i Wkrą.**



**Żołnierze Wojsk Wlkp. z Lwowskiego Batalionu Obrony Krajowej**  
od prawej: Władysław Nawrocki, w środku Józef Lisewski  
pocztówka przesłana pocztą połową 25 maja 1919 r.  
*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*



## ROZBICIE „KONARMII” BUDIONNEGO

Po tych wydarzeniach Wojsko Polskie zaczęło odnosić już praktycznie same zwycięstwa. **20 sierpnia 1920 r.**

**Budionny** wykonał wreszcie wielokrotnie ponawiany rozkaz głównodowodzącego Armią Czerwoną **Siergieja Kamieniewa** – **zaprząstawił szturm Lwowa i ruszył wesprzeć działania Tuchaczewskiego pod Warszawą**. Armia Konna uderzyła poprzez Busk i Sokal na Hrubieszów i Zamość, aby przez Lublin wejść na tyły nacierającej na północ grupy uderzeniowej



**Siergiej Kamieniew**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



**Siemion Budionny**  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

Wojska Polskiego. Kontrofensywa polska znad Wieprza rozbiła jednak wcześniej (16-18 sierpnia) główne ugrupowanie bolszewickiego Frontu Zachodniego. **Natarcie Budionnego było znacznie spóźnione** – w chwili rozpoczęcia manewru polskie formacje pod osobistym dowództwem Piłsudskiego znajdowały się już na północ od Bugu, w pościgu za rozbitymi armiami bolszewickimi i okrążały północną grupę wojsk rosyjskiego Frontu Zachodniego.

**Pod Zamościem Budionny po raz kolejny napotkał niespodziewany opór**. Otoczona ze wszystkich stron, słaba załoga miasta, której część stanowiła **ukraińska 6. Siczowa Dywizja Strzelców ppłk. Marka Bezruczki**, broniła się niezwykle skutecznie (29-31 sierpnia) i pozwoliła Polakom na koncentrację zwolnionych spod Warszawy oddziałów. Do dowodzenia siłami polskimi na tym terenie oddelegowano **gen. Władysława Sikorskiego**, a w ślad za „Konarmią” ruszył z Rawy Ruskiej na Zamość **gen. Stanisław Haller z 13. Dywizją Piechoty** (stanowiącą do tej pory część garnizonu Lwowa) i **1. Dywizją Jazdy płk. Juliusza Rómmla**.

Bolszewicy z uporem starali się złamać opór obrońców i zamiast przejść w kierunku Krasnogostawu, dali Polakom czas na kontratak. Wyładowane w Krasnymstawie 10. Dywizja Piechoty i 2. Dywizja Piechoty Legionów zaatakowały w kierunku Zamościa od strony Grabowca. „Konarmia” **znalazła się w kleszczach i ratowała się odwrotem w kierunku Hrubieszowa**, który szturmem zajęły ścigające Rosjan oddziały polskie. Zdemoralizowani bolszewicy nie podjęli walki i wycofali się na wschodni brzeg Bugu.

**Ostatecznie Budionny został pobity 31 sierpnia pod Komarowem i Zamościem**, podczas ostatniej w dziejach bitwy dużych związków kawaleryjskich (1. Armia Konna Armii Czerwonej przeciw 1. Dywizji Jazdy Wojska Polskiego). Resztki „Konarmii” zdołały się co prawda przedrzeć przez zastępujące im drogę odwrotu siły polskie i ukraińskie, ale pozbawiona taborów, zapasów oraz jednostek zmotoryzowanych formacja nie wykonywała już zwrotów zaczepnych.

## KOŃCOWE ZMAGANIA



Odznaka pamiątkowa  
56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej,  
na której upamiętniono datę walk  
pod Berezą i Bosiaczem  
w zbiorach Muzeum Regionalnego

Po rozbiciu Grupy Mozyrskiej **14. Dywizję Piechoty Wlkp. przerzucono do Brześcia nad Bugiem**, gdzie 7 września 1920 r. ponownie wzięła udział w walkach z bolszewikami. Podczas starć w rejonie Widomla i Żabinki wzięto do niewoli kolejnych jeńców i zajęto Kobryń. W okolicy Żabinki 58. Pułk Piechoty całkowicie rozbił bolszewicką 165. Brygadę Strzelców. Następnie pododdziały 14. Dywizji Piechoty Wlkp. zdobyły Prużanę i rozbiły siły nieprzyjaciela pod Smalnicą. Zwycięstwa te odnoszone już były przy niewielkich stratach własnych. Następnym celem ataku dywizji był Słonim i Baranowicze.

Zacięte i krwawe walki stoczono o Kojdanów, który zajęto 11 września. **17 września 56. Pułk Piechoty Wlkp.**, po ciężkim starciu, **odniósł zwycięstwo w rejonie Berezy i Bosiacza**, a w nocy z 29 na 30 września pułki 14. Dywizji Piechoty opanowały Baranowicze i rozbiły rosyjską 143. Brygadę Strzelców, wkrótce opanowując również Słonim.

**Między 12 a 21 września gen. Tadeusz Rozwadowski** (szef sztabu generalnego i autor planów działań podjętych podczas bitwy warszawskiej), dowodząc operującymi na południu armiami – gen. Sikorskiego na Wołyniu i gen. Stanisława Hallera w Galicji Wschodniej – **pobil wszystkie trzy armie bolszewickiego Frontu Południowo-Zachodniego**. Udział w tych operacjach wzięła także armia ukraińska pod dowództwem gen. Mychajło Omelianowicza-Pawlenki – jedyny faktyczny sojusznik Rzeczypospolitej w wojnie. Broniła ona linii Dniestru, a następnie uderzyła na tyły 14. Armii bolszewickiej. Oddziały URL w sierpniu 1920 r. samodzielnie rozbiły nacierające w kierunku Chodorowa 3. Dywizję Piechoty i 1. Dywizję Kawalerii Armii Czerwonej, a wspomniana 6. Siczowa Dywizja Strzelców armii URL w składzie 3. Armii Wojska Polskiego broniła Zamościa oraz uczestniczyła w operacji okrążającej w czasie wspomnianej już bitwy pod Komarowem.



gen. Tadeusz Rozwadowski  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)



gen. Mychajło Omelianowicz-Pawlenko  
za: [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org)

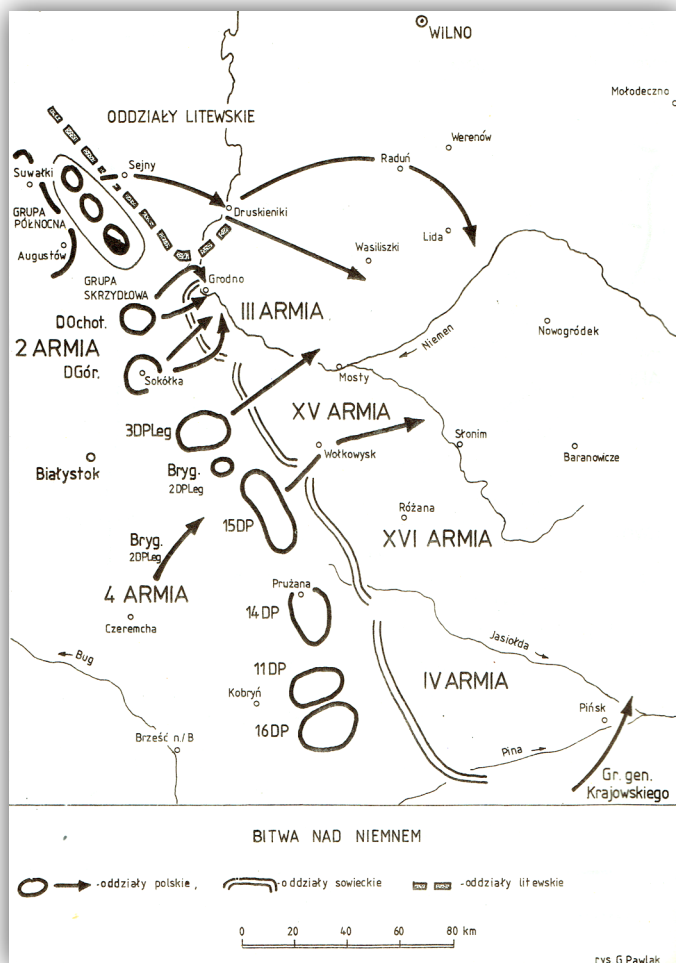
## BITWA NAD NIEMNEM

Po bitwie warszawskiej i walkach z 1. Armią Konną Budionnego, najważniejsze znaczenie dla ostatecznego wyniku wojny z bolszewikami miała ofensywa polska nad Niemnem we wrześniu 1920 r. Naczelný Wódz – Józef Piłsudski przegrupował 2. Armię gen. Edwarda Rydza-Śmigłego oraz 4. gen. Leonarda Skierskiego na kierunek niemieński i użył jej przeciw Frontowi Zachodniemu Michaiła Tuchaczewskiego. **Od 20 do 28 września wojska bolszewickie były związane walkami na całym froncie.** Doszło do starć pod Grodnem, Brzostowcami. Jednocześnie na tyły Armii Czerwonej przez Druskieniki weszła 1. Dywizja Piechoty Legionów i 1. Dywizja Litewsko-Białoruska z Brygadą Jazdy.

**Pułki 15. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej wzięły udział w bitwie nad Niemnem na obszarze m.in. Puszczy Białowieskiej.** 24 września stoczono zacięte walki o Wołkowysk, w których wzięły udział 60. Pułk Piechoty Wielkopolskiej. **Następnie cała 15. Dywizja Piechoty**

**ruszyła w pościg za wycofującymi się oddziałami bolszewickimi,** przełamując obronę rosyjską zorganizowaną na linii dawnych niemieckich umocnień z okresu I wojny światowej w okolicy miejscowości Horodyszcze i zajmując Mir. Jeszcze na początku listopada dywizja opanowała Raków, gdzie następnie pełniła służbę na linii demarkacyjnej.

**Bitwa niemeńska była decydującym ciosem wymierzonym w bolszewików i ostatecznie zdecydowała o klęsce militarnej komunistów.**





## ZAKOŃCZENIE WALK I WOJNY



**Kondukt żałobny podczas pogrzebu żołnierzy wielkopolskich,  
poległych na froncie wschodnim**

*Fotografia z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego  
– oficera 56. pp  
(ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

Po zwycięskiej dla strony polskiej bitwie niemeńskiej 12 października 1920 r. delegacje Sejmu i rządu RP oraz rządu bolszewickiego podpisały w Rydze zawieszenie broni. Tego samego dnia Wojsko Polskie ponownie wkroczyło do Mińska. Linia rozejmu biegła od Dźwiny aż po Niemien, od styku granic Łotwy i Rosji na wschód od Drui do Dżisny, a dalej przez Orzechowno do linii kolejowej Połock – Mołodeczno, przez Dokszyce, Dołhinów, Radoszkowice, Raków do linii kolejowej Mińsk – Baranowicze. Między Niemnem i Dniestrem wojska

obu stron miały pozostać w miejscu, do którego dotarły 18 października, obsadzając Słuck i Kapcewicze w pobliżu Ptyczy. Na południe od Prypeci wojska zajęły linię w ogólnych zarysach zbliżoną do pozycji, jakie zajmowały przed ofensywą wiosenną.

**14. Dywizja Piechoty Wielkopolskiej 14 października 1920 r. ruszyła na Mińsk Litewski, który 55. Pułk Piechoty zdobył przy niewielkim oporze Armii Czerwonej. 15 października gen. Konarzewski otrzymał rozkaz przerywania walki, a poszczególne pułki jego dywizji stopniowo przeszły do pełnienia służby na linii demarkacyjnej. Dowództwo dywizji stacjonowało w Zelwie, gdzie 8 grudnia przybył Naczelný Wódz – Józef Piłsudski. Udekorował wówczas Krzyżem Virtuti Militari sztandary wszystkich pułków piechoty wchodzących w skład 14. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej (55., 56., 57. i 58.) Ponadto w trzydziestoosobowej kapitule orderu Virtuti Militari znalazł się oficer 56. Pułku Piechoty Wlkp. – kpt. Stanisław Jakubowicz – dwukrotny kawaler tegoż Krzyża.**



**Mjr. Łęgowski dekoruje oficerów i żołnierzy Krzyżami Virtuti Militari.**

Z braku odznaczeń część żołnierzy udekorowano samymi wstążkami orderowymi. Trzeci od prawej ppor. Franciszek Kijewski.

Nieśwież, 7 listopada 1920 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

Pułki 14. Dywizji Piechoty gen. Konarzewskiego wróciły do Wielkopolski na początku **stycznia 1921 r.**, po kilkumiesięcznej służbie na linii demarkacyjnej. Uroczyste powitanie wracających z wojny formacji odbyło się 16 stycznia 1921 r. na Błoniach Grunwaldzkich w Poznaniu. W tym samym miejscu 22 kwietnia 1921 r. Józef Piłsudski osobiście odznaczył sztandar 15. Pułku Ułanów Poznańskich. **Zdaniem Naczelnego Wodza 14. Dywizja Piechoty Wlkp. była w tej wojnie, obok 1. Dywizji Piechoty Legionów, najlepszą polską formacją piechoty.** Podczas walk w latach 1919-1920 żołnierze tej dywizji wzięli do niewoli 20366 jeńców, zdobyli 96 dział, 768 karabinów maszynowych, 9950 karabinów ręcznych, 5 samochodów pancernych, 2 pociągi pancerne oraz 1939 koni. Stracili przy tym 1389 poległych, 5000 rannych i 600 zaginionych.

**W wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920 Polska zmobilizowała 360 tys. i 738 tys. rezerwistów.** Po stronie Rzeczypospolitej walczyło również ok. 15.5 tys. żołnierzy ukraińskich (Armii Czynnej URL), ok. 8,5 tys. Rosjan (3. Armia Rosyjska w Polsce) oraz żołnierzy Białoruskiej Armii Narodowej. **Armia Czerwona liczyła w tym czasie 950 tys. żołnierzy oraz 5 mln rezerwistów** – w tym ok. 1 tys. żołnierzy Czerwonej Ukraińskiej Armii Halickiej oraz nieokreślona liczba żołnierzy Litewsko-Białoruskiej Armii Radzieckiej. **W wojnie poległo ok. 60 tys. żołnierzy polskich oraz między 100 a 150 tys. żołnierzy rosyjskich.**

**18 marca 1921 r. w Rydze, podpisany został traktat pokojowy, który wytyczył granicę polsko-rosyjską i do czasu agresji ZSRR na Polskę 17 września 1939 r. regulował stosunki pomiędzy II RP a Rosją.** Polacy powstrzymali bolszewicką nawałę i przekreślili plany komunistów, chcących nieść rewolucję proletariacką na zachód Europy. **Tym samym wojna polsko-bolszewicka oraz bitwa warszawska stały się jednymi z najważniejszych wydarzeń w historii nie tylko Polski i Europy, ale i świata.** Wojna 1920 r. stała się też solą w oku dla władz ZSRR, a szczególnie dla osobiście w nią zaangażowanego Józefa Stalina.



Siostry Czerwonego Krzyża w Szpitalu Okręgowym w Poznaniu 1920 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*



Cmentarz wojenny żołnierzy 56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej

Imienin, jesień 1920 r.

*fotografia z albumu anonimowego oficera 56. pp (ze zbiorów Muzeum Regionalnego)*

# KROTOSZYŃSKIE AKCENTY W WOJNIE POLSKO-BOLSZEWICKIEJ



Pomnik ku pamięci żołnierzy 2. Pułku Strzelców Wielkopolskich/56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej, poległych w latach 1919-1920 w kwaterze wojskowej krotoszyńskiego cmentarza parafialnego 1929 r.

*zdjęcie ze zbiorów Muzeum Regionalnego*



## UDZIAŁ MIESZKAŃCÓW ZIEMI KROTOSZYŃSKIEJ W WOJNIE Z BOLSZEWIKAMI

Na wojnę polsko-bolszewicką Wielkopolanie wyruszyli jako żołnierze formacji powołanych jeszcze w trakcie walk powstania wielkopolskiego. Podobna sytuacja miała miejsce również na ogólnie pojętej ziemi krotoszyńskiej. W związku z innym kształtem obecnego powiatu, w okresie powstania wielkopolskiego niektóre miejscowości znajdowały się w innych niż dziś granicach administracyjnych – Sulmierzyce należały do powiatu odolanowskiego, a Koźmin stanowił siedzibę odrębnego, samodzielnego powiatu. Z tego powodu szczegółowa przynależność wojskowa okolicznych sił powstańczych była różna.



Żołnierze 12. Pułku Strzelców Wlkp.  
(późniejszego 70. pp), wśród nich Antoni Szóstak  
1919 r.

*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

7 stycznia 1919 r. **Wielkopolskę podzielono na siedem okręgów wojskowych**. Krotoszyn znalazł się w okręgu VI (jarocińskim). Kilka dni później (13 stycznia), po zajęciu Inowrocławia i związanymi z tym nieporozumieniami, powołano kolejne dwa okręgi, **wydzielając powiat krotoszyński i włączając go do VII Okręgu Wojskowego**, którego dowództwo znajdowało się w Ostrowie Wielkopolskim. W składzie okręgu ostrowskiego znalazły się również oddziały sulmierzyckie, a siły **koźmińskie zasadniczo pozostały w składzie VI Okręgu Wojskowego z siedzibą w Jarocinie**. Poszczególni dowódcy zajmowali się administrowaniem podległym terenem, obroną znajdującego się przy okręgu odcinka frontu powstańczego oraz tworzeniem wojska z istniejących w regionie oddziałów.



Żołnierze Wojsk Wielkopolskich  
od lewej: Franciszek Januszkiewicz z Sulmierzyce  
*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

Od lutego 1919 r. miejscowe oddziały powstańcze były przekształcane w regularne formacje Wojsk Wielkopolskich. **Pododdziały VII Okręgu Wojskowego z czasem połączono – tworząc 12. Pułk Strzelców Wielkopolskich**. W skład pułku wchodziły trzy bataliony: ostrowski, **krotoszyński** i ostrzeszowski, którym nadano kolejno numery: I, II i III. Na czele krotoszyńskiego batalionu stał **Marian Modrzejewski**, na początku lutego zastąpiony przez **Sergiusza Radziwanowskiego**.

**W składzie II batalionu znalazły się kompanie:**



**Żołnierze II (krotoszyńskiego) batalionu 12. Pułku Strzelców Wlkp. (późniejszego 70. pp)**  
pocztówka przesłana pocztą polową 10 maja 1919 r.  
*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*

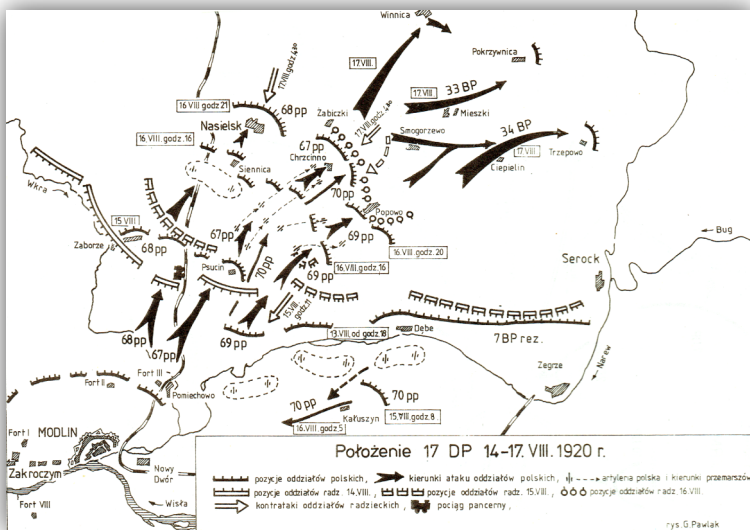
odolanowska (nr 4), krotoszyńska (nr 5) i kobylińska (nr 6). Formacje powstańcze z Koźmina podzielono. Większość z nich weszła w skład **11. Pułku Strzelców Wlkp.**, a pojedyncze kompanie znalazły się także w strukturach **8. i 12. Pułku Strzelców**. Dowódcą II batalionu 11. Pułku Strzelców Wlkp. został **Józef Modlibowski** – zwierzchnik koźmińskich oddziałów powstańczych. Zarówno 11. jak i 12. Pułk Strzelców weszły w skład **3. Dywizji Strzelców Wielkopolskich**, na czele której do 24 czerwca 1920 r. stał **gen. ppor. Wincenty Odyniec**.

Po zakończeniu walk powstańczych nasze lokalne formacje otrzymały zadanie zabezpieczenia linii demarkacyjnej pod Krotoszynem, Ostrzeszowem i Rawiczem. Po konferencji paryskiej, w styczniu 1920 r., żołnierze armii wielkopolskiej wzięli udział w rewindykacji ziem przyznanych Polsce na mocy traktatu wersalskiego. Oddziały z terenu naszego powiatu uczestniczyły w rewindykacji obszarów w powiecie kępińskim oraz w okolicach Miejskiej Górki i Leszna, a nawet na Pomorzu Gdańskim. Wobec coraz większego zagrożenia bolszewickiego, od połowy 1919 r., poszczególne formacje wielkopolskie stopniowo przerzucano na wschód. **12. Pułk Strzelców Wielkopolskich** trafil tam **25 stycznia 1920 r.**, wraz z innymi formacjami **3. Dywizji Strzelców Wielkopolskich**, stając się częścią odwodu Naczelnego Wodza.

**1 lutego 1920 r.**, w ramach włączania Wojsk Wielkopolskich w struktury armii polskiej, zarówno **11. jak i 12. Pułk Strzelców** zmieniły nazwy na, kolejno: **69. i 70. Pułk Piechoty Wlkp.**, a **3. Dywizja Strzelców** stała się **17. Dywizją Piechoty Wlkp.** **70. Pułk Piechoty** wziął udział między innymi w walkach pod Mińskiem, w bitwie pod Ihumeniem i walkach pod Czebnową. 4 czerwca jego pododdziały zdobyły Budslaw. W sierpniu 1920 r. pułk toczył boje pod Białobrzegami i wziął udział w Bitwie Warszawskiej, walcząc w okolicach Modlina, Nasielska i Przemierowa. Pod koniec sierpnia formacja stanowiła część polskich sił podczas wyprawy na Chorzele,



**Żołnierze Wojsk Wielkopolskich**  
z prawej Stanisław Pieniężny z Rozdrażewa  
*fotografia ze zbiorów Muzeum Regionalnego*



mapa za: Łukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, Tom II*, Koszalin 1990

po której została przerzucona do Łomży, a następnie, jako zabezpieczenie – na Suwalszczyznę. W 1921 r. 70. Pułk Piechoty Wlkp. stacjonował w Biedrusku, Krotoszynie, Ostrowie Wlkp. i Lesznie, aż wreszcie został rozlokowany w Pleszewie. Warto w tym miejscu wspomnieć, że z czasem 69. Pułk Piechoty został ostatecznie rozlokowany w Gnieźnie.

W czasach pruskich krotoszyński szpital wojskowy znajdował się przy dzisiejszej ul. Mickiewicza (obecnie Szpital Powiatowy) i to właśnie tam początkowo zwożono rannych i chorych żołnierzy z frontów I wojny światowej. Dramatycznie zwiększająca się liczba rannych zmusiła niemieckie dowództwo do zorganizowania kolejnego lazaretu, który został wydzielony w części szpitala miejskiego (przy dzisiejszej ul. Bolewskiego), a gdy i tam z czasem zaczęło brakować miejsc, na potrzeby szpitalne przystosowano także część koszar, sale krotoszyńskiego gimnazjum oraz gmach Seminarium Nauczycielskiego (dziś Szkoła Podstawowa nr 5 przy ul. Zdunowskiej).

Po zakończeniu działań zbrojnych na frontach Wielkiej Wojny, przygotowane przez Niemców placówki szpitalne zaczęły być wykorzystywane przez wojska powstańcze, a następnie – szczególnie w czasie wojny polsko-bolszewickiej – również przez Wojsko Polskie. Ciężko rannych z frontu wschodniego przewożono do szpitali w Wielkopolsce pociągiem szpitalnym nr 16 Wojsk Wielkopolskich. Zmarłych rannych, po których ciała nie zgłosiła się rodzina, grzebano na dzisiejszej kwaterze wojskowej krotoszyńskiego cmentarza parafialnego (oficjalnie kwaterę utworzono pod koniec 1920).



Seminarium Nauczycielskie w Krotoszynie  
około 1916 r.

pocztówka ze zbiorów Muzeum Regionalnego



## 2. PUŁK STRZELCÓW WLKP. / 56. PUŁK PIECHOTY WLKP.



Plk. Zygmunt Łęgowski  
(w trakcie wojny mjr)  
dowódca 56. Pułku Piechoty Wlkp., kawaler Krzyża Virtuti Militari oraz Krzyża Walecznych za wojnę z bolszewikami  
zdjęcie z albumu anonimowego oficera 56. pp  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

Po zakończeniu zwycięskiego powstania wielkopolskiego, w marcu 1919 r., z części oddziałów powstańczych, utworzonych w okresie powstania w rejonie Wronek, Pniew i Wolsztyna, sformowano **2. Pułk Strzelców Wlkp.**, funkcjonujący w ramach Wojsk Wielkopolskich. **Za formalną datę utworzenia 2. Pułku Strzelców należy uznać 16 marca** (rozkaz utworzenia pułku ppor. Antoni Nieborak otrzymał 6 marca). **1 maja na stanowisku dowódcy ppor. Nieboraka zastąpił kpt. Zygmunt Łęgowski.**

**Do końca sierpnia pułk strzegł odcinka na granicy frontu zachodniego Wielkopolski.** W tym czasie, mimo formalnego zawieszenia broni po okresie powstania, dochodziło do incydentów nadgranicznych, często prowokowanych przez agresywną postawę strony niemieckiej.

**Na początku września pułk skierowano** transportem kolejowym **na front wschodni**, gdzie **19 września wziął udział w udanej akcji na Połock**, a na początku października został przeniesiony do **Bobrujska**, gdzie zgrupowano całą 1. Dywizję Piechoty.

W tym czasie (na przełomie grudnia i stycznia 1919-1920), w wyniku scalania jednostek wielkopolskich z Wojskiem Polskim, **pułk zmienił numer i nazwę na 56. Pułk Piechoty Wlkp.**, a jego dywizja z 1. na 14.

**Do połowy czerwca 1920 r. pułk przebywał na froncie, nad Berezyną i Ptyczą.** Wziął w tym czasie udział w wypadzie na **Szacilki** 5 i 6 stycznia 1920 r. 17 marca pododdziały pułku stoczyły walkę pod **Jakimowską Słobodą**, biorąc do niewoli 900 żołnierzy bolszewickich (straty rosyjskie wyniosły dodatkowo około 1000 żołnierzy). Wypad pod **Stolpiszczami** 3 i 4 czerwca pozwolił pułkowi zniszczyć i zdobyć dużą ilość sprzętu pancernego. Wszystkie wymienione starcia przyniosły 56. Pułkowi Piechoty Wlkp. wyróżnienia i pochwały zarówno dowódcy dywizji, jak i ze strony dowództwa frontu.

Między 15 czerwca a 10 lipca pułk przebywał w Bobrujsku, skąd **wskutek niepowodzeń armii polskiej na froncie podjął**



**Zdobycz 56. Pułku Piechoty Wlkp. podczas wypadu pod Stolpiszczami**

Garaże na przedmieściach Bobrujska, 4 czerwca 1920 r.  
zdjęcie z albumu fotograficznego mjr. E. Kabzy  
(ze zbiorów Muzeum Regionalnego)

**odwrót.** Podczas wycofywania się formacja walczyła pod Leśną, Słonimem, Świsłoczą i Gnojnem nad Bugiem. **Pułk wycofano do Bobrownik nad Wieprzem**, gdzie otrzymał uzupełnienia i mógł wziąć udział w najważniejszej bitwie tej wojny.

**W bitwie warszawskiej** późniejszy krotoszyński pułk znalazł się na **lewym skrzydle grupy uderzeniowej znad Wieprza**. Podczas manewru oskrzydłającego Armię Czerwoną pułk szedł przez Kletnicę, Kobuzy, Łaskrzew i **wziął udział w krwawych walkach o Kolbiel pod Mińskiem Mazowieckim**. Następnie przez miejscowości Nur, Czyżew i Zambrów dotarł **24 sierpnia** do granicy Prus Wschodnich i został przetransportowany do Brześcia Litewskiego.



**Msza święta podczas dekoracji oficerów i żołnierzy 56. Pułku Piechoty Wlkp. Krzyżami Virtuti Militari**  
Nieśwież, 7 listopada 1920 r.  
*zdjęcie z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego*  
*– oficera 56. pp*  
*(ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

Stąd 56. Pułk Piechoty Wielkopolskiej ruszył do walki pod Kobryniem, Laskowem oraz **17 września odniósł po ciężkim starciu zwycięstwo w rejonie Berezy i Bosiacza**, zdobył Baranowicze, Snów i przemierzając trakt miński sforsował rzekę Ptycz. **15 października**, wraz z 55. Pułkiem Piechoty zajął Mińsk, z którego po zawarciu rozejmu wyruszył przez Stołpcę w rejon Miru, a następnie do Nieświeża, gdzie 13 listopada pułk otrzymał swój pierwszy sztandar, ufundowany przez ziemię wielkopolską. Sztandar został wręczony formacji przez **gen. Daniela Konarzewskiego** – dowódcę całej 14. Dywizji Piechoty Wielkopolskiej.

Jak już wcześniej wspomniano, **8 grudnia 1920 r.** Naczelnny Wódz – marszałek **Józef Piłsudski** – **udekorował** Krzyżem Virtuti Militari **sztandary pułków wchodzących w skład 14. Dywizji Piechoty**, między innymi 56. Pułku Piechoty, a w kapitule orderu znalazł się oficer tegoż pułku – **kpt. Stanisław Jakubowicz**.



**Wręczenie sztandaru 56. Pułkowi Piechoty Wlkp.**  
Nieśwież, 13 listopada 1920 r.  
*zdjęcie z albumu kpt. Juliana Lewandowskiego*  
*– oficera 56. pp*  
*(ze zbiorów Andrzeja Wasika)*

Pod koniec 1920 r. 56. Pułk Piechoty wrócił do Wielkopolski. Początkowo stacjonował we Wrześni i Śremie, a **22 sierpnia 1921 r. przybył do Krotoszyna**, gdzie na Rynku został uroczystie powitany przez miejscowe społeczeństwo. Organizacyjnie pułk wszedł w skład utworzonej **25. Dywizji Piechoty w Kaliszu** (wraz z 29. Pułkiem Strzelców Kaniowskich z Kalisza i 60. Pułkiem Piechoty Wlkp. z Ostrowa Wlkp.)

## WYBRANA BIBLIOGRAFIA

- Atlas historyczny Polski*, red. Czapliński W., Ładogórski T., Warszawa 1970.
- Bauer P., *General Józef Dowbor Muśnicki 1861-1937*, Poznań 1988.
- Bitwa Lwowska 25 VII-18 X 1920. Dokumenty operacyjne*, Część I - II, red. M. Tarczyński, Warszawa 2002.
- Bitwa Lwowska i Zamojska. Dokumenty operacyjne*, Część III, red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 2009.
- Bitwa Niemeńska 29 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne*, Część I - II, red. M. Tarczyński, Warszawa 1998.
- Bitwa o Ukrainę 1 I-24 VII 1920. Dokumenty operacyjne*, Część I, red. M. Tarczyński, Warszawa 2016.
- Bitwa Warszawska 13-28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne*, Część I - II, red. M. Tarczyński, Warszawa 1995.
- Bitwa Wołyńsko-Podolska 5 IX-21 X 1920. Dokumenty operacyjne*, red. M. Tarczyński, Warszawa 2014.
- Czubiński A., *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921*, Opole 1993.
- D'Abernon E. V., *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata – pod Warszawą 1920 r.*, Łódź 1990.
- Davies N., *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, Kraków 2011.
- Dowbor-Muśnicki J., *Moje wspomnienia*, Warszawa 1935.
- Englicht J., *Zarys historii wojennej 70-go pułku piechoty wielkopolskiej*, Warszawa 1929.
- Helśtyński S., *Bohater Warszawy. Ksiądz kapelan Ignacy Skorupka (1893-1920)*, Wołomin 2001.
- Korsak A., *56 Pułk Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1991.
- Kruszczyński B., *Poznańczycy w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1921*, Poznań 2010.
- Kukiel M., *Bitwa Warszawska*, K. Warszawa 2005.
- Kutrzeba T., *Wyprawa kijowska*, Warszawa 1937.
- Lewandowski W., *Udział Wielkopolan w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918-1921*, Poznań 1939.
- Łukomski G., Polak B., *W obronie Wilna, Grodna i Mińska. Front Litewsko-Białoruski wojny polsko-bolszewickiej*, Koszalin 1994.
- Łukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920. Działania bojowe. Kalendarium*, Tom I - II, Koszalin 1990.
- Materski W., *Na widencie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, Warszawa 2005.
- Mierzwiński H., *Wojna polsko-sowiecka 1919-1920*, Biała Podlaska 1991.
- Nowak A., *Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919-1920*, Kraków 2012.
- Nowak A., *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2008.
- Nowik G., *Zanim złamano Enigmę. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920*, Warszawa 2004.
- Odziemkowski J., *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*, Warszawa 2004.
- Piłsudski J., *Pisma zbiorowe*, Warszawa 1937, reprint Warszawa 1991.
- Pipes R., *Rosja bolszewików*, Warszawa 2005.
- Polak B., *Wojsko Wielkopolskie 1918-1920*, Koszalin 1990.
- Potocki R., *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)*, Lublin 1999.
- Prauziński L., Ulrich A., *W marszu i bitwie. Szlakiem powstańców wielkopolskich 1914-1920*, Poznań 1939.
- Rezler M., *Wielkopolanie pod bronią 1768-1921*, Poznań 2011.
- Sikorski W., *Nad Wisłą i Wkrą. Studium z polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, Lwów 1928.
- Siuda S., *Zarys historii wojennej 56-go Pułku Piechoty Wielkopolskiej*, Warszawa 1928.
- Tarczyński M., *Bitwa Warszawska 1920*, Warszawa 1996.
- Wysocki W. J., *Ossów 1920. Początek Cudu nad Wisłą*, Warszawa, 2017.
- Wysocki W. J., *Radzymin 1920*, Warszawa 2018.
- Wyszczelski L., *Bitwa na przedpolach Warszawy*, Warszawa 2008.
- Wyszczelski L., *Wojna o Kresy Wschodnie 1918-1921*, Tomy I - II, Warszawa 2011.
- Wyszczelski L., *Wojna polsko-rosyjska 1919-1920*, Tomy I - II, Warszawa 2010.
- Wyszczelski L., *Wojsko Polskie w latach 1918-1921*, Warszawa 2006.
- Zamoyski A., *Warszawa 1920. Nieudany podbój Europy. Kłęska Lenina*, Warszawa 2009.
- Żeligowski L., *Wojna w 1920. Wspomnienia i rozważania*, Warszawa 1990.





# niepodległa

## Projekt i opracowanie:

Piotr Mikołajczyk

## Konsultacja:

Magdalena Głowienkowska

Aleksandra Leja

Alicja Torzecka

## Korekta:

Alicja Kryszkiewicz-Świst

## Druk:

...



CENTRUM KROTOSZYŃSKICH INICJATYW



MUZEUM  
REGIONALNE  
DLA HERODOTUSA LUBOMIŁA W KROTOSZYNIE



Dofinansowano ze środków Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017-2022  
w ramach Programu Dotacyjnego „Koalicje dla Niepodległej”